

Zagreb, 24. - 25. lipnja 2025.

Dr. sc. Marijana Borić
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
mboric@hazu.hr

00-00

MARKO ANTUN DE DOMINIS – HRVATSKI GALILEO GALILEI VIZIONARSKA PERSPEKTIVA

Sažetak: Marko Antun de Dominis (Marco Antonio de Dominis), (Rab, 1560 – Rim, 8 rujna 1624), hrvatski teolog svjetskoga glasa, filozof, windsorski dekan, senjski biskup, splitski nadbiskup, primas Dalmacije i Hrvatske, a osobito se zanimao za fiziku. S Galileo Galileijem dijelio je interes za neka od najaktualnijih područja onodobne fizike (prirodne filozofije): zakoni optike, teorija dalekozora, problem plime i oseke mora, pitanje oblika zemlje i problem određivanja zemljopisnih koordinata. Djelovao je na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće, u vremenu kada se u znanosti i filozofiji znanosti zbivaju epohalne promjene, a nasuprot tradicionalnom aristotelovskom pristupu u istraživanje prirode uvodi se novi pristup uz primjenu matematičkih metoda, aksiomatskog deduktivnog sustava, pokusa i motrenja. Eksperimentalno i teorijski Dominis se bavio istraživanjima leća i njihovih sustava. Svoja praktična i teorijska istraživanja objedinio je u svom fizikalnom prvijencu *De radiis visus et lucis in vitris perspectivis et iride* (Rasprava o zrakama vida i svjetlosti u lećama i dugi), objavivši ga u Mlecima 1611. godine kod tiskara Tommasa Baglioni. U konačnoj redakciji svoga djela Dominis je dodao i dva poglavlja o novom instrumentu – dalekozoru, koji je ubrzo omogućilo velika astronomska otkrića. Dominisovo djelo ima osobitu vrijednost za povijest fizike jer je prvo djelo koje daje teoriju dalekozora a nastalo je u osvit nove epohe optičkih i astronomskih istraživanja, kada upravo zahvaljujući primjeni dalekozora u astronomiji konačno dolazi do revolucionarne prevage Kopernikova sustava nad geocentričnim sustavom. Stoga je potrebno istaknuti da zasluge za prvo djelo koje cjelovito tumači teoriju dalekozora pripadaju Dominisu, a ne Galileu Galileiu kako se to uvriježeno misli. S velikom hvalom Dominisa spominje čak i Isaac Newton u svom glasovitom djelu *Optics* (prvo izdanje London, 1704), navodeći ga uz najveća imena znanosti 17. stoljeća: Descartes, Huygens, Hook, Roemer, Grimaldi, Bartolinus i Boyle. Posvećeno najaktualnijim temama tog razdoblja, de Dominisovo je djelo imalo bogatu i raznoliku recepciju tijekom 17., 18. i u 19. stoljeću, a doživjelo je i različite prosudbe. Stoga je nakana ovoga rada, razmotriti Dominisov znanstveni rad, metodološke osobitosti, izvornost i dosege osobito u usporedbi s Galileovim pristupom i prinosima razumijevanju novog instrumenta kao i drugih suvremenika, kako bi se pobliže odredio i vrednovao značaj de Dominisova rada na tom području. Pored toga, kako bi se potpunije prikazalo i rastumačilo cjelokupno Dominisovo nasljeđe kojem je znanstveni opus samo jedan dio, cilj je ovoga rada

uz Dominisovo znanstveno djelovanje sagledati i prikazati Dominisove korijene, uzore, ključne etape života i ideje koje su ga motivirale, nadahnjivale i bile relevantne za njegovo znanstveno i duhovno oblikovanje, određujući tako područja i opseg njegova djelovanja – bez čega nije niti moguće cjelovito razumijevanje njegovog intelektualnog profila i napose znanstvenog djelovanja, kojeg je u konačnici stavio u drugi plan podređujući ga svom teološkom i javnom djelovanju. Nije se mogao složiti s činjenicom da se načelno mora šutjeti o svakoj, pa i neopravdanoj odluci crkvene vlasti.

Živeći desetljećima u neposrednoj blizini žestokih ratnih sukoba s Osmanlijama, u epohi kada je čitava Europa bila zaraćena te vjerski i politički razjedinjena, Dominis je usprkos svojoj visokim dosezima u znanosti, prednost dao teološkom radu smatrajući vjeru i duhovnu reformu temeljem opstanka tada ugroženog kršćanskog svijeta. Reformu je smatrao svojom prioritetnom i životnom misijom. U kontekstu totaliteta suvremenih problema njegove epohe, temeljito je istraživao postojeće doktrinarne formulacije na izvorima teologije, kako bi našao potpuniji i kreativniji teološki odgovor svom vremenu, smatrajući da time čuva vjeru, na njoj se nadahnjuje i osvježenu prenosi u novo vrijeme, te Crkvi kao zajednici vjere otvara nove povijesne perspektive.

Kao što je novovjekovnim pristupom i metodama propitivao zakonitosti prirode i doprinosio stvaranju nove znanosti, propitivao je i povijesnu ulogu Crkve a njegova katolička teologija usmjerena je aktualnim problemima njegova vremena. Usmjeren je znatno više rješavanju problema njegove epohe i realitetu od kog Crkva kao zajednica živi, negoli tumačenju apstraktne formule vjere.

Prvo, usmjeren je teološki utemeljenoj i historijski perspektivnoj obrani autonomije države i politike na izvanckvenom planu. Zalaže se za odvajanje vlasti profanog svijeta države od Crkve, za omogućavanje dinamičke uzajamnosti obostrane autonomije, autonomije specifičnih područja duhovnog i svjetovnoga. Drugo, za njega prevladavanje problema nije završavalo kod toga da se sačuva doktrinarni i eklezijalni integritet, nego da se otvore nove perspektive i dalje od toga pronađu načini i rješenja kako da se, na jednoj strani katolici i sve vjerske skupine što su proizašle iz reformacije doktrinarno i crkveno integriraju u jednu zajednicu vjere i života, istovremeno poštujući autentične i dopuštene razlike. Drugim riječima, Dominis teži da u formalno-teološkom smislu prevlada apologetsko-polemističku, u biti formalno-deduktivnu, verbalnu i statičku orijentaciju glavnog toka tadašnje katoličke teologije i zamijeni ju istraživačkom i stvaralačkom orijentacijom, koja je onda nužno i kritička, kao što je i novovjekovna znanost.

Kroz ta promišljanja je u ovom radu dan cjelovit portret Marka Antuna de Dominis jednog od najvećih erudita i mislilaca svoje epohe, reformatora i mirotvorca, koji se snagom intelekta, dosezima i slobodom promišljanja neosporno može poput Galilea Galileia, smatrati graditeljem novog vijeka i metaforom slobode promišljanja u odnosu na tradicionalne autoritete, što se do sada nedovoljno isticalo.

Ključne riječi: Marko Antun de Dominis, Galileo Galilei, fizika, matematika, optika, eksperiment, problem metode, leće, dalekozor, teologija, reformator, sloboda mišljenja, teologija.

1. Humanist, nadbiskup i primas Dalmacije i Hrvatske Marko Antun de Dominis – 400. godina poslije

Marko Antun de Dominis (Rab, 1560. — Rim, 8. IX. 1624.) svestrani učenjak, ugledni predstavnik hrvatskog i europskog humanizma, visoki crkveni prelat i diplomat, smatra se jednom od najistaknutijih duhovnih i intelektualnih pojava Europe na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće.¹ Svojim je

¹ Ovaj rad je prerađena inačica članka koji je prvi puta objavljen u katalogu izložbe *Marko Antun de Dominis – pogled u novo doba / Marco Antonio de Dominis: A Visionary's Perspective*, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb 2024. Izložba *Marko Antun de Dominis – pogled u novo doba / Marco Antonio de Dominis: A Visionary's*

znanstvenim opusom i ugledom u crkvenom, društvenom i političkom životu izazivao divljenje u elitnim europskim krugovima ali i otvoreno neprijateljstvo nekih suvremenika. Dominis je intelektualnim i duhovnim djelovanjem ostavio neizbrisiv trag u hrvatskoj i europskoj povijesti, znanosti i kulturi. Ostvarivao se u raznim aspektima života, te je bio primjerom iznimno uspješnoga i svestranoga renesansnog čovjeka utjelovljenog pojmom *homo universalis*. Djelovao je kao predavač-lektor matematike, retorike, logike, književnosti, filozofije i prirodopisa², pisao je i zapažena djela iz područja prirodne filozofije - fizike³ a osobito iz teologije, koja je bila u fokusu njegova djelovanja. Bio je isusovac, potom senjski biskup a dok je bio splitskim nadbiskupom, nosio je časnu titulu *Primasa Dalmacije i Hrvatske* – naslov prvostolnika Dalmacije i čitave Hrvatske, najviše crkveno dostojanstvo u ovom dijelu Europe koje je do konca života s ponosom isticao.

Među znamenitim hrvatskim humanistima Dominis se ističe ne samo raznolikim opusom već i specifičnim životnim putem tijekom kojeg je dosegno visoke službe u diplomatskoj, političkoj i crkvenoj hijerarhiji. Bio je pripadnikom europske intelektualne elite svoga doba, a svojim utjecajem prelazi granice hrvatske nacionalne baštine. Iz tog se razloga, a želeći na međunarodnoj razini afirmirati Dominisovo mirotvorstvo, spisateljski i znanstveni rad, UNESCO, prestižna ustanova u organizaciji Ujedinjenih naroda, 2010. godine pridružio kao pokrovitelj Hrvatskoj u obilježavanju 450. obljetnice Dominisova rođenja. Nakana je ove izložbe priređene u povodu četristote obljetnice njegove smrti oživjeti sjećanja i odati počast za postignuća kojima je zadužio hrvatsku i europsku kulturnu i znanstvenu baštinu.

Dominis je životom i djelima utjecao i nadahnjivao mnoge ugledne europske učenjake i filozofe. Među njima ističu se velikani kao Hugo Grotius,⁴ otac međunarodnog prava i Thomas Hobbes,⁵ utemeljitelj moderne političke filozofije i doktrine modernih prirodnih prava. Dominisova tumačenja fizikalnih pojava doživjela su različite prosudbe znamenitih učenjaka kao Isaaca Newtona, Christiana Wolffa, Christiana Hygensa, Voltairea, Ruđera Boškovića, Josepha Priestleya, a spominje ga i Goethe u svom prirodnoznanstvenom djelu *Zur Farbenlehre (O teoriji boja)*, kao »vrsnog matematičara i fizičara i iskonskog motritelja čuvenog među istraživačima prirode«.⁶ Dominisova uloga u istraživanju duge navodi se i u sveučilišnim udžbenicima iz fizike u 18. stoljeću (Mussechenbroek, Zanchi).⁷

Premda je Inkvizicija strašnom anatemom zaborava osudila Dominisovo ime i djelo, oduzevši mu sve titule, časti, imovinu i djela koja su spaljena 21. prosinca 1624. godine zajedno s njegovim mrtvim tijelom na rimskom Cvjetnom trgu (*Campo de' fiori*) i pepeo je bačen u Tiber,⁸ snaga i dosezi Dominisovih misli prelaze granice epoha. O tome svjedoči brojnost njegovi sačuvanih rukopisa i djela kao i neprestano zanimanje istraživača iz različitih područja, koji ne jenjava sve do današnjih dana.

Perspective (autorica Marijana Borić) postavljena je u povodu 400. obljetnice njegove smrti u: (1) Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, listopad 2024; (2) Palača Milesi, Split – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, prosinac 2024. i planira se postaviti u: (3) Hrvatski školski centar u Pečuhu, ožujak 2025; (4) Palača Nimira u Rabu, svibanj 2025; (5) Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima u Rimu, listopad 2025; (6) Sydney studeni 2025; (7), Auckland, New Zealand, prosinac 2025. Organizatori izložbe: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima u Rimu, projekt *Upoznajmo hrvatsku znanstvenu baštinu* (HAZU).

² KORADE 1983: 101-117; MARTINOVIĆ 2002: 70-72.

³ BAJSIĆ, 1976: 61-72; BARIĆ 1976: 33-48; ČUBRANIĆ 1976: 54-60; DADIĆ 1976: 49-54; ZENKO 1976: 73-84; DADIĆ 199: 135-154.

⁴ BERLJAK 2002: 299-324.

⁵ TUDJINA 2002: 165-182; TUDJINA 2006: 135-142.

⁶ MARTINOVIĆ 1996: 400–409.

⁷ MARTINOVIĆ: 2009: 689–707.

⁸ GOLUB 2006: 161–196.

Sl. 1. Portret Marka Antuna de Dominisa

Sačuvana Dominisova djela i rukopisi

Dominisova djela i rukopise posjeduje Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Knjižnica Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, Österreichische Nationalbibliothek u Beču, British Museum Library u Londonu (Manuscript dep.), Bodleian Library u Oxfordu, Bibliothèque Nationale u Parizu, Civico Museo Correr u Veneciji (zbirka rkp. venecijanske obitelji Dona). Korespondencija i dokumenti o njemu čuvaju se u Public Record Office u Londonu (zbirke State Papers), University Library i Caius College Library u Cambridgeu, Bibliothèque de l'Arsenal u Parizu, Biblioteca Vaticana u Rimu, Biblioteca nazionale Marciana u Veneciji, Biblioteca Arcivescovile i Biblioteca civica u Udinama. Građa o njemu pohranjena je i u Historijskom arhivu u Zadru (dokumenti obitelji Nimira), Kaptolskom arhivu u Splitu, Historijskom arhivu u Rijeci te u Archivio segreto Vaticano u Rimu i Archivio di stato u Veneciji.

Dominis kao nadahnuće u književnosti i umjetnosti

Dominis je bio predmet književne obradbe u drami *A Game at Chess* (izvedene u Londonu 1624.) engleskog književnika Thomasa Middletona, romanu *Čuvaj se senjske ruke* Augusta Šenoe (1875.), te u romanu *Heretik* (Zagreb 1968.) i istoimenoj drami (1969.) Ivana Supeka. U Hrvatskoj je sačuvano nekoliko Dominisovih portreta: jedan u ulju nepoznatog autora, naslikan prije 1596. godine, pohranjen je u Hrvatskom povijesnom muzeju (Zagreb), drugi u ulju je djelo Raffaella Mele (?) i čuva se Splitskoj nadbiskupiji. Sačuvano je i više bakroreza – Hrvatski državni arhiv posjeduje onaj koji je izradio Jacobs Delff 1617., prema Dominisovom zagubljenom portretu Michiella Van Mierevelta načinjenom 1616. godine u Haagu i litografiju Antonia Nardella prema predlošku V. Poireta (?).⁹ Dva su bakroreza pohranjena u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Splitu (Renols Elstracke, 1616. i bakrorez nepoznatog autora iz 1624., načinjen prema M. J. Miereveltu. Također u Hrvatskoj se čuva nekoliko primjeraka grafike Dominisova portreta, kojeg je načinio Abraham Blotelling i otisnuo kod tiskara Paulusa Fursta: u fondu Arheološkog muzeja u Splitu, u grafičkoj zbirci Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu, u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu, Zbirci Baltazara Bogišića u Cavtatu i u privatnoj zbirci N. Cambi u Splitu. Zbirka Baltazara Bogišića u Cavtatu također posjeduje primjerak grafike portreta koji je načinio William Skelton 1810. prema Dominisovom portretu Domenica Tintoretta i još dva bakroreza nepoznatih autora. Dominisov portret nepoznatog autora načinjen prema M. J. Miereveltu i otisnut 1617. kod John Billa u londonskom izdanju njegova djela *De republica ecclesiastica* posjeduje Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu a Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu posjeduje primjerak portreta otisnut u drugom izdanju tog djela (Heidelberg, 1618-1620).

2. Plemićka obitelj Dominis – Europska visoka elita hrvatskoga kova

Marko Antun de Dominis rođen je 1560. godine na otoku Rabu, u obitelji čije plemenito porijeklo seže u rana stoljeća rapskog srednjovjekovlja. Sin je učenog pravnika i pjesnika Jeronima Dominisa i majke Marije iz venecijanske obitelji Vellutelli. Obiteljsko je prezime Dominis nastalo od hipokoristika osobnog imena Dominik (Dominicijus) ili od njegovih inačica Demanja, Dominja,

⁹ PRIJATELJ 1987: 377-382; PRIJATELJ-PAVIČIĆ 2006: 355–389.

Domana.¹⁰ U literaturi se navodi da Dominisi izvide svoje porijeklo od loze krčkih knezova koji se kasnije prozvaše Frankopanima. Po majci, pripadao je i glasovitoj talijanskoj obitelji Theobaldi, iz koje je potekao i papa Grgur X. (1271. – 1276.). Rodoslovlje Dominisa, koje je oko 1600. godine sastavio sam Marko Antun de Dominis nosi naslov *Arber Frangipana sive de Dominis*.¹¹ Izvornim podacima provjereno rodoslovlje obitelji započinje od 1283. godine sa Stjepanom de Dominisom, sinom rapskog sudca. Uspinjući se u gradskoj plemićkoj i crkvenoj hijerarhiji, Dominisi postupno prelaze lokalne okvire Raba. Stječu imanja na Pagu, Cresu, Dugom otoku i Lošinju, priskrbuju biskupsku stolicu u Jakinu (Ancona) i Velikom Varadinu (Oradea) u Ugarskoj. Postaju rapski poklisari na kraljevskom dvoru u Budimu i stječu vlastelinski naslov među plemstvom grada Zadra. Zahvaljujući ugledu na europskim dvorovima, osobito povezanosti s napuljskim i ugarskim kraljevskim dvorom, Dominisi postaju delegati carske vlasti s povlasticama kojima su se mogli služiti na čitavom teritoriju Svetog Rimskog Carstva. Carskom poveljom izdanom u Pragu 26. kolovoza 1433. godine imenovani su namjesničkim grofovima, zajedno sa svojim potomcima. Osim kao crkveni poglavari i učeni ljudi, Dominisi su se kao podanici ugarske krune i mletačkih vlasti isticali i kao ratni zapovjednici u borbama s Osmanlijama zapovijedajući kršćanskom vojskom u bitci kod Varne. Također, u dugoj tradiciji koja se prenosila s očeva na sinove, bili su zapovjednici (soprakomiti) rapske galije, i kao takvi sudjelovali i u bitci kod Levanta.¹² Marko Antun de Dominis zasigurno je stasajući u humanističkom ozračju obiteljskog doma, u krugu moćne plemićke obitelji Dominis te sa snažnom povezanošću s tradicijom i nasljeđem, već u ranoj dobi usvojio univerzalne visoke duhovne ciljeve kojima je stremio čitav život.

Sl. 2. Mala palača obitelji Dominis u Rabu

¹⁰ GRANIĆ 2006: 9-19.

¹¹ GRANIĆ 2006: 9.

¹² GRANIĆ 2006: 9-19.

Sl. 3. Grb obitelji Dominis – detalj iznad ulaznih vrata u Malu palaču Dominis u Rabu

3. Školovanje i stasanje - pod okriljem Družbe Isusove

Školovanje je započeo u humanističkom ozračju obitelji i rodnoga Raba. Plemićka obitelj Dominis tradicionalno je skrbila za obrazovanje nadarenih članova, smatrajući ga važnim za opstanak i prosperitet obitelji u tim teškim vremenima. Uzorom i prvim učiteljem bio mu je stric, senjski biskup Antun de Dominis, uskočki heroj preminuo u boju s Turcima koji je imao snažan utjecaj na odgoj mladog Marka Antuna s kojim je dijelio mnoge zajedničke vrijednosti, jasnu svijest o vlastitom identitetu u odnosu na zajednice kojima su služili i privrženost tradiciji predaka. Dominisovu napretku uvelike je doprinio nastavak školovanja među Isusovcima. Već u dvanaestoj godini poslan je u isusovački Hrvatski kolegij u Loreto (*Collegio Illirico di Loreto*), gdje je pohađao gimnaziju i učio gramatiku, retoriku i moralnu teologiju.¹³ Kolegij je bio namijenjen školovanju hrvatskih klerika, kako bi poslije služili Crkvi i svom rodnom kraju, a učenici su pri dolasku prisezali da će postati svećenicima

¹³ DADIĆ 1994: 135.

te da će se vratiti u domovinu i ondje služiti Crkvi. U dobi od devetnaest godina Dominis 1579. pristupa Družbi Isusovoj u Novellari, a potom odlazi na studij u Veronu gdje uči filozofiju te istodobno mlađim studentima predaje književnost. Tijekom studija dobiva izvrsno obrazovanje i formira široke intelektualne interese. Moli poglavare da ga pošalju u prekomorske misije, međutim ostavljen je u Italiji i od 1587. do 1591. godine studira teologiju u Padovi, gdje je ujedno predavač-lektor matematike i prirodnopisa. U tom razdoblju bio je uz redovničke dužnosti potpuno posvećen znanstvenom radu i tada je napisao koncept svoja dva fizikalna djela koja će objaviti dvadesetak godina kasnije. Nakon završetka studija 1592. godine odlazi u Bresciju i ondje predaje prvo retoriku, a zatim logiku i filozofiju do konca 1595. godine kada odlazi u Rim. Tada nakon pogibije njegova strica Antuna de Dominisa, senjskoga biskupa, u protuturskom boju pod Klisom 1596. godine, završava razdoblje Dominisova mirnog, znanstvenog i redovničkog života a započinje njegov uspon u crkvenoj hijerarhiji i burno razdoblje javnog, crkvenog, političkog i diplomatskog djelovanja.

4. Senjski biskup i diplomat na strani svoga naroda

Nakon vrlo uspješne karijere na sveučilištima u Veroni, Bresciji i Padovi, prva stepenica u Dominisovom usponu crkvenom hijerarhijom bio je položaj senjskog biskupa. Pogibijom njegova strica Antuna, senjskoga biskupa pridruženog vojsci generala Jurja Lenkovića u boju protiv Osmanlija pod Klisom 27. svibnja 1596. godine, postao je konkurentom za upražnjenu biskupsku stolicu i zatražio odstupanje iz Isusovačkoga reda. Premda ga je Rudolf II., rimsko-njemački car i hrvatsko-ugarski kralj kao svjetovni poglavar Svetog Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti neposredno nakon smrti strica Antuna imenovao *izabranim senjskim biskupom*, Sveta Stolica ga je u to vrijeme samo potvrdila kao apostolskog upravitelja senjske biskupije, dok je papinsku potvrdu imenovanja senjskim biskupom i upraviteljem modruške biskupije čekao gotovo četiri godine i dobio tek u ožujku 1600. godine nakon što je službeno proveden postupak biskupskog imenovanja u apostolskoj nuncijaturi u Grazu. Dominisovo biskupsko posvećenje održano je potom u Veneciji u listopadu iste godine.¹⁴

Dužnost senjskog biskupa Marko Antun de Dominis službeno je obnašao svega dvije godine, u razdoblju od papinske potvrde imenovanja senjskim biskupom 13. kolovoza 1600. do 16. studenog 1602. godine, kada ga papa Klement VIII. imenuje splitskim nadbiskupom. Međutim, njegova uloga u rješavanju senjskih problema i pitanja uskoka započinje nekoliko godina ranije, nakon njegovog carskog „pred-imenovanja“ senjskim biskupom i odobrenja isusovačkog generala Aquavive 3. ožujka 1597. godine temeljem kojeg je odstupio iz Družbe. Nastojeći smiriti odnose između Mletačke Republike i Svetog Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti, papa Klement VIII. u rujnu 1598. godine, povjerava Dominisu posredništvo između Republike i Habsburškog Carstva u rješavanju pitanju senjskih uskoka, budući su mu obje strane bile sklone.¹⁵

Kako je senjskim biskupom postao uz potporu Mlečana i cara Rudolfa II. Habsburga u iznimno složenim i nepovoljnim prilikama dugogodišnjih sukoba uskoka s Mlečanima, Dominis je na svaki način bio visoko motiviran pridonijeti rješavanju uskočkoga pitanja. Mlečanima su uskoci ne samo pljačkali brodove, već su napadima i pljačkom posjeda koji su bili pod osmanskom vlašću u Dalmaciji ugrožavali Mletačko-osmanske odnose i njihovu uspješnu trgovinu. Nasuprot tome, u okruženju neposredne osmanske opasnosti, prisustvo uskoka u Senju kao najefikasnije obrane bilo je u interesu Carevine a ujedno su narušavali suverenost Mlečana kao jedinih gospodara Jadrana. Zbog prirode problema Dominisovo djelovanje u tom razdoblju uvjetovano je političkim okolnostima i bilo je više diplomatske i svjetovne, nego crkvene naravi. Mletačko nastojanje da se uskoci demilitariziraju i presele s jadranske obale u unutrašnjost Hrvatske, tražilo je potporu carskih vlasti i financijska sredstva. U tom je razdoblju

¹⁴ PIVČEVIĆ 1983. 178-192; TUDJINA GAMULIN 1993: 119-126; BOGOVIĆ 2006: 33-35.

¹⁵ BOGOVIĆ 2006: 35-39.

zbog mletačkog inzistiranja na suverenitetu nad cijelim Jadranom i mletačke blokade većinskog dijela hrvatske obale 1598./1599. u Senju vladala oskudica i glad. Mjere za pomoć Senju nastojao je koordinirati papa uz pomoć zadarskog nadbiskupa Minuccija i biskupa Dominisa. Preuzevši odgovornost, i po nalogu pape koji je zagovarao jedinstvo kršćanskih snaga Dominis je uložio znatne napore da se problem riješi demilitarizacijom uskoka, koje bi se nakon razvojačenja privodilo mirnodobskim zanimanjima, poljodjelstvu, stočarstvu i trgovini. Kako je za plan seobe i smještaja uskoka trebalo osigurati suglasnost i potporu svih uključenih strana, Dominis je bio u diplomatskoj misiji u razdoblju od 1599. do 1601. godine. Tražeći pomoć za uskoke putovao je caru Rudolfu u Prag, austrijskom nadvojvodi Ferdinandu II. u Graz, kranjskim staležima u Ljubljanu, vlastima u Veneciju i obalom od Rijeke do Zadra. Usprkos Dominisovim naporima uskoci, mletačke i carske vlasti nisu postigle dogovor. Uskoci nisu prihvaćali plan demilitarizacije i preseljenja, a nakon što je carski general Giuseppe (Joseph) Rabatta 1601. godine iznenada dao pogubiti njihove vođe i njih dvjesto pedeset prisilno preselio preko Velebita, uskoci su iz osвете ubili Rabattu i zaprijetili smrću samom Dominisu, koji je u to vrijeme još boravio u austrijskim zemljama nastojeći posredovati. O Dominisovoj ulozi u rješavanju uskočkog pitanja potrebno je prosuđivati isključivo na temelju provjerenih povijesnih izvora i uzimajući u obzir kontekst razine njegovog djelovanja i ograničenja koja je imao u tom smislu, kao što je načinio otac hrvatske moderne kritičke historiografije Franjo Rački, a ne kao što je čest slučaj na temelju sadržaja s prikazom Dominisa nepotkrijepljenim provjerenim izvorima. Osobito je to potrebno uslijed raširenosti u Hrvatskoj iskrivljene i romantizirane slike Dominisa koju je August Šenoa izgradio za potrebe svog romana *Čuvaj se senjske ruke*. Ipak čak i takva, Šenoina romantičarski iskrivljena i negativna slika koja je ušla u školske lektire uspjela je nakon dva i pol stoljeća skinuti strašnu anatemu zaborava s Dominisova imena kojom je inkvizicija osudila njegovo ime i djelo.

5. U krugu hrvatskih intelektualaca bratovštine sv. Jeronima u Rimu

Uvidjevši da je njegov opstanak na biskupskoj stolici u Senju neodrživ, Dominis početkom 1602. godine putuje na Rab, a zatim preko Ancone odlazi u Rim. Privlačio ga je Rim kao duhovno i intelektualno središte u kojem je nastojao ostvariti i novu priliku za povratak u domovinu. Tamo se kretao u društvu hrvatskih intelektualaca i uglednika, a 16. srpnja 1602. godine primljen je u članstvo hrvatske Bratovštine sv. Jeronima u Rimu. Ostajući povezan s članovima Bratovštine tijekom ostatka svog života posebno se zbližio sa Šibenčaninom Faustom Vrančićem, ocem hrvatske leksikografije i glasovitim izumiteljem.¹⁶ Upoznali su se ranije, u razdoblju od 1599. do 1601. godine kada je Dominis nastojeći osigurati potporu za seobu i smještaj uskoka iza Velebita, boravio na carskom dvoru u Pragu, na kojem je Vrančić bio vrlo utjecajan kao dugogodišnji tajnik cara i kralja Rudolfa II. Zbog svoje pozicije, Vrančić je bio upućen u postojeće probleme i Dominisova nastojanja, kada je kao senjski biskup nekoliko godina revno obilazio velikaške dvorove u Pragu, Grazu i Veneciji nastojeći osigurati rješenje problema, pomoći uskocima i svim silama pokušavao spasiti što se u datim okolnostima moglo. I nakon tog razdoblja ostali su povezani. Dijelili su mnoge zajedničke sklonosti i nazore, a Vrančić mu je nekoliko godina kasnije povjerio i recenziju svog djela *Logica nova*.¹⁷

U Papinskom zavodu sv. Jeronima u Rimu sačuvan je zapisnik sa sjednice na kojoj je Dominis primljen u bratovštinu neposredno nakon odstupanja s pozicije senjskog biskupa (izvor: Arhiv Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima (APHZSJ), Decreti delle Congregazioni 6 (1599. –1610.), str. 65–66.). Na članstvo u Bratovštini imali su pravo samo oni koji su dolazili iz jedne od četiriju hrvatskih pokrajina, uz uvjet da su govorili hrvatskim jezikom te djelovali u skladu s interesima i moralnim načelima koja su se u ovoj hrvatskoj Bratovštini zagovarala. Stoga se smatra kako je čin Dominisova

¹⁶ BORIC 2023: 34-35, 77.

¹⁷ BORIC 2018: 32; BORIC 2023: 34-35, 77.

primanja u Bratovštinu neposredno nakon njegova odlaska iz Senja, svojevrsna potvrda njegovih upućenih suvremenika da je kao od pape odabrani posrednik između Carevine i Republike u rješavanju uskočkog pitanja usprkos interesima Mlečana i Habsburgovaca ipak djelovao na strani svoga naroda.¹⁸

6. Nadbiskup u Splitu i primas Dalmacije i Hrvatske

Za Dominisova boravka u Rimu preminuo je splitski nadbiskup Domenico Foconi. Rimska Kurija je za njegova nasljednika favorizirala udinskog dekana Marzia Andreuccija koji je tada bio u službi papina sinovca, kardinala Cinzija Aldobrandinija. Na molbu splitskoga Kaptola, uz pristanak gradskoga Velikog vijeća i podršku Mlečana, Dominis je uspio ishoditi imenovanje. Splitskim nadbiskupom Dominisa imenuje papa Klement VIII. dana 16. XI. 1602. godine pritom mu određivši da Andreucciju – kojem je kao utješna nagrada dodijeljen naslov biskupa u Trogiru – kao svom protukandidatu godišnje isplaćuje „odštetu“ od petsto dukata. U Splitu je uz dijecezanske poslove Dominis poučavao svećeničke kandidate matematici, logici i teologiji te pisao svoje teološke rasprave i životno djelo *De republica ecclesiastica (O crkvenoj državi)*, ali se zapleo i u nove dugotrajne sukobe.¹⁹ Splitsko plemstvo u njemu nije našlo potpore svojim željama da se Klis oslobodi od Osmanlija, a 1604. godine Dominis se sukobio sa svojim Kaptolom oko popunjavanja upražnjenih kanoničkih mjesta. Istodobno se našao u sporu s Andreuccijem, koji je, postavši trogirskim biskupom, i dalje tražio plaćanje odštete *pro nominandis*, a Dominis nije uspio u vezi s time dobiti potporu od Rimske Kurije kada je potkraj 1604. godine boravio u Rimu. Radilo se o vrlo visokoj svoti koja je i u prosperitetnom razdoblju dosezala trećinu ukupnih prihoda nadbiskupije, a u tom razdoblju neposredne opasnosti od Turaka i pošasti kuge koja je poharala stanovništvo i prihode bila i objektivno neostvariva, pa se Dominis s razlogom opirao teškom nametu.

Kada je 1606. godine zbog razmirica sa splitskim Kaptolom boravio u Veneciji, zategnutost između Rimske kurije i Venecije dosegla je vrhunac nakon interdikta pape Pavla V. nad Republikom zbog spora proizašlog iz zakona kojim je Venecija zabranila oduzimanje vlasništva u korist klera i stavljanja klera pod jurisdikciju mletačkih građanskih sudova. Interdiktom između ostalog papa zabranjuje kleru vršenje crkvenih funkcija na mletačkom teritoriju. Dominis je odbio pokoriti se interdiktu i stao u obranu Republike, istupivši protiv nastojanja pape da svoj autoritet nametne svjetovnoj vlasti. Dokazujući da papino miješanje u poslove svjetovne vlasti nije u skladu s crkvenim zakonima i vjerskim načelima, Dominis je dao pisani prilog toj polemici u raspravi *Dell'auttorità legitima et potestà de principi temporali nel far leggi et governare lo stato suo, contra le vane pretensioni della corte Romana (O legitimnoj vlasti i moći zemaljskih knezova u donošenju zakona i upravljanju svojom državom, protiv ispraznih pretenzija rimskog dvora)*, koju je uručio mletačkoj vladi 1606. godine.²⁰

Dominis je već i ranije bio zapleten u spor s Kurijom u vezi uvjeta vezanih za njegovo imenovanje za splitskog nadbiskupa. Međutim njegov kritički stav prema Rimu imao je dublje korijene i izvirao je iz njegova nezadovoljstva autokratskim načinom na koji je Crkva bila vođena, korumpiranošću i nemoralom u Kuriji te iznad svega trgovanjem oprostima i iskorištavanjem raširenih praznovjerja kao grubim iskrivljivanjem izvornog kršćanskog nauka.

Dao se tako na detaljan studij crkvenih otaca, tražeći inspiraciju za jedan alternativni oblik crkve, i sada je, zahvaljujući papinom interdiktu, sve to za njega postalo još važnije i urgentnije, jer se radilo o njegovom vlastitom položaju i ulozi kao pastora i crkvenog premeta. Nakon što je 22. ožujka

¹⁸ BREYER 1945: 188-189. DADIĆ 1994: 137.

¹⁹ KAPITANOVIĆ 2006: 81-102 ;KOVAČIĆ 2006: 41-77; TROGRLIĆ 2006: 105-117.

²⁰ TURČINOVIĆ 1967: 119-123; JOZIĆ 2006: 119-132.

1607. godine povučen interdikt i izgladen sukob između Venecije i pape, Dominis se vratio u Split. Iako se papa obvezao da nitko neće snositi nikakve posljedice zbog sudjelovanja u sukobu, Rimska kurija, koja Dominisu ni prije nije bila osobito sklona, počinje osporavati njegove pastoralne i administrativne odluke i onemogućivati gotovo sve veće korake koje je poduzimao kao nadbiskup.

7. Produbljivanje sukoba s Rimskom kurijom

Kurija nije opraštala buntovnom kleru i Dominis je bio izložen stalnom pritisku i osporavanju. Između 1607. i 1616. godine više puta je duže boravio u Mlecima i u jednoj se prilici zadržao čak dvije i po godine.²¹ Kao glavne razloge dugih izbivanja iz Splita navodio je potrebu da s papinskim nuncijem i mletačkim vlastima pregovara o rješenju svoga spora s trogirskim biskupom. Međutim, potajno je započeo intenzivno raditi na svom djelu *De republica ecclesiastica (O crkvenoj državi)* i trebao mu je pristup u bogate mletačke biblioteke, a pripremao je za tisak i svoj fizikalni prvijenac *De radiis visus et lucis in vitris perspectivis et iride (O zrakama vida i svjetlosti u lećama i dugi)*, kojeg je većim dijelom napisao dvadesetak godina ranije. Njegove teološke preokupacije nisu nikada ugasile njegov interes za znanost. Dok oficijelno pregovara o sporu s trogirskim biskupom, najveći dio vremena provodi u istraživanju, pisanju, sređivanju svojih tekstova napisanih u Splitu, koje će ugraditi u tekst svog glavnog teološkog djela. Iste godine 1611. kada objavljuje *De radiis visus*, dovršava pisanje prve knjige svog djela *De republica ecclesiastica* u kojemu će izložiti razloge svog ideološkog raskida s papinstvom. Neraspoloženje Kurije prema Dominisu još se više pooštrilo kada se u Rimu 1612. godine saznalo da splitski nadbiskup priprema opsežno teološko djelo protiv pape i politike Katoličke crkve te mu je preporučivano da odustane od pisanja. Nezadovoljan i ogorčen, Dominis je 1613. godine odlučio uzeti pomoćnika i za to je mjesto predlagao Vicka de Franceschija iz Kopra. Papinsko dopuštenje tražio je pisanim putem i nije se odazvao pozivu da dođe u Rim, vjerojatno zbog već tada opravdana straha od inkvizicije. Primivši poziv da dođe na »razgovor« u Rim slutio je najgore te se odlučio skloniti na sigurnije mjesto, pa je navodeći zdravstvene razloge, otputovao u Mletke.

Isto tako, kada je spor s Andreuccijem htio riješiti njegovim ekskomuniciranjem, otišao je na početku 1614. godine u Veneciju umjesto u Rim, da tamošnjem papinu nunciju iznese svoje razloge za takav postupak. Tom je prilikom Dominis počeo pregovarati o mogućnostima svog odlaska u Englesku sa sir Dudleyem Carletonom, tadašnjim engleskim poslanikom u Veneciji i kasnijim glavnim posrednikom i organizatorom njegova odlaska u London.²² Kada je Rim odbio njegovu molbu da uzme pomoćnika i preporučio mu da se odrekne nadbiskupije, Dominis je to i učinio. Upravo u to vrijeme dovršavao je u splitskoj prvostolnici otvaranje istočnog zida i gradnju kora. Papa je prihvatio njegovu ostavku i u listopadu 1616. godine za splitskog nadbiskupa imenovan je Mlečanin Sforza Ponzoni.

8. Tajno hodočašće

Početkom 1615. godine Dominis je ponovo u Veneciji, gdje je nakon što ga je mletačko Vijeće deseterice odbilo izručiti Rimu, odlučio definitivno otići u London jer mu se Anglikanska crkva, pod kraljem Jakovom I., doimala manje ekstremna od radikalnih kontinentalnih protestantskih crkava kojima Dominis nije bio sklon, a pored toga Englezi su u svojim odnosima s katoličkim zemljama pokazivali sklonost za kompromis i spremnost da izgube svoj spor sa Španjolskom.²³ U Veneciji se već prije zbližio s fra Paolom Sarpijem, glasovitim učenjakom i vođom mletačke oporbe protiv pape, zahvaljujući kojem je došao u doticaj sa sir Henry Wottonom i sir Dudley Carletonom, engleskim poslanicima u Mlecima.

²¹ KOVAČIĆ 2006: 41-77.

²² TUDJINA 2006: 135-142. PIVČEVIĆ 2009: 1265 – 1292.

²³ TUDJINA 2006: 135-142. PIVČEVIĆ 2009: 1265 – 1292.

Zainteresirao ih je za svoje ideje. Preko poslanika je posredno pregovarao s canterburyjskim nadbiskupom Abbotom i engleskim kraljem Jakovom I. Stuartom o uvjetima svoga dolaska. Sarpi, koji se Kuriji također zamjerio kritikom papinstva, našao se nekoliko puta na meti atentatora, pa je i Dominis prema vlastitom priznanju bio u strahu za goli život. Ne bez razloga, jer je čini se doista postojao plan da ga se kidnapira i prisilno odvede u Rim. To ga je ponukalo da se oglada za drugim utočištem i Engleska mu se učinila kao najpovoljniji izbor. Smatrao je da će tamo biti sigurniji i naći receptivniju publiku za svoje ideje crkvenog jedinstva, a zbog svoje kritike papinstva nadao se prijateljskom prijemu na engleskom dvoru, kao i podršci engleske javnosti.

Nakon što je u Splitu sredio svoje poslove, posredovanjem sir Wottona, Dominis je u rujnu 1616. godine tajno iz Mletaka krenuo na tromjesečno putovanje pod imenom dubrovačkog trgovca Matije Lukarevića, u pratnji engleskog plemića Roberta Barnsa i svog nećaka Žvana. Na putovanju koje je nazvao »hodočašće«, putovali su prvo mletačkim teritorijem u pravcu Brescia-Bergamo, pa odatle na sjever do Basela u Švicarskoj, odakle je dolinom Rajne nastavio za Heidelberg. Tamo se dulje zaustavio i objavio svoj ranije napisani proglas *Marcus Antonius de Dominis, Archiepiscopus Spalatensis, suae profectionis consilium exponi*, (Marko Antun de Dominis, splitski nadbiskup, objašnjava plan svog odlaska) svoju buntovnu deklaraciju i ispovijest o pobudama koje su ga navele da napusti svoju nadbiskupiju, u kojoj osuđuje papinstvo i rimokatoličko nastupanje isključivo s pozicije apsolutne nadmoći te pledira za jedinstvo crkve. Potkraj iste godine proglas je pretiskan na latinskom jeziku i u engleskom prijevodu u Londonu (*A manifestation of the motives whereupon ... M. A. de Dominis; Archbishop of Spalatro, undertook his departure thence*). Dočim se pročulo da je »pobjegao«, u Rimu su javno spalili lutku koja predstavlja njegov lik, a Pavao V. je ustanovio sudski postupak protiv njega *in absentia*. Dominis je očekivalo vrlo opasno putovanje iz Heidelberga kroz katoličke porajnske zemlje, jer je u međuvremenu 12. XI. 1616. godine Rimski kurija stavila na indeks zabranjenih djela ne samo njegov proglas nego i sve što ubuduće bude objavio i dala nalog svojim predstavnicima u inozemstvu da poduzmu sve kako bi ga uhitili. Neposredna opasnost prošla je tek kada je 16. XI. 1616. godine stigao u Hag, gdje je u to vrijeme Carleton bio u službi engleskog veleposlanika. Prešavši La Manche u ratnom brodu, koji je nizozemski princ Maurice odredio posebno za njegov prijevoz, Dominis je 16. XII. 1616. godine stigao u London, a njegov je dolazak uglavnom bio shvaćen kao važna potvrda autoriteta Anglikanske crkve.²⁴

9. Dominis u Londonu

Svečano dočekan, Dominis se smjestio u palači Lambeth canterburyjskog nadbiskupa Georga Abbota i uživao osobitu naklonost kralja Jakova I., koji je cijenio političku i diplomatsku vrijednost od prisutnosti istaknutog rimokatoličkog prebjega.²⁵ London u tom razdoblju živi bogatim kulturnim, političkim javnim životom. Upriličuju se javne teološke rasprave na kojima se diskutira o pravima i ovlastima papa i kraljeva za široku publiku od posebnog interesa zbog svojih direktnih političkih implikacija. Engleska tada proživljava razdoblje kulturnog, gospodarskog i političkog uzleta, vrijeme je to velikana poput Shakespearea, Francisa Bacona i niza utemeljitelja moderne znanosti, stoljeće kada je engleski stvaralački genij iskovaio ideje i jezik koji će ući u temelje moderne europske civilizacije.

Odmah po dolasku, Dominis počinje pripremati za tisak svoje kapitalno djelo *De republica ecclesiastica (O crkvenoj državi)*. Potkraj rujna ili na početku listopada 1617. godine izišao je prvi svezak i izazvao snažan dojam i mnoge komentare u čitavoj Europi, rimsku zabranu čitanja i mnoštvo

²⁴ PIVČEVIĆ 2009: 1265 – 1292.

²⁵ TUDJINA 2006: 135-141.

polemičnih spisa i pamfleta. Dominis, tada odlazi u posjetu engleskim sveučilištima i u Cambridgeu mu je svečano dodijeljen doktorat iz teologije, čime je postao prvi Hrvat koji je dobio tu titulu na nekom engleskom sveučilištu.²⁶ Potkraj 1617. godine, počeo je držati propovijedi u talijanskoj crkvi u Londonu (Mercers' Chapel), a prva od njih, održana 30. studenoga, prve nedjelje u Adventu, bila je odmah tiskana u tri verzije, na talijanskom, latinskom i engleskom jeziku. Iako je već po dolasku dobio neke prihode, tek 25. ožujka 1618. godine dodijeljena mu je titula *Master of Savoy* (ravnateljsko mjesto u zadužbini Savoy), čime je kao vlastitu rezidenciju dobio palaču Savoy, i nedugo zatim 13. svibnja 1618. godine kralj mu na iznenađenje mnogih engleskih prelata dodjeljuje titulu dekana kraljevskog kaptola u Windsoru, čime je postao kraljev privatni kapelan.²⁷ To je snažno uzdiglo njegov socijalni profil, ugled i utjecaj a nosilo je i velik redovit prihod. Imenovanjem je stekao položaj koji je bio u rangu biskupa i osigurao mu mjesto na dvoru, a kao uvjet morao je položiti formalnu prisegu kralju, prihvaćajući njegovu vrhovnu jurisdikciju ne samo u svjetovnim već i u crkvenim pitanjima. Smatralo se da je tom je prisegom, *de facto* postao članom Anglikanske crkve. Mletački poslanik je u izvješću kojim obavještava o događanjima na engleskom dvoru zapisao da je na dvorskoj svečanosti u ceremoniji Reda podvezice (*Order of the Garter*) uz kralja i brojne lordove, stajao ogrnut crvenim biskupskim plaštem koji je sezao do poda i »bivši splitski nadbiskup koji danomice napreduje u naklonosti i cijeni zbog svojih knjiga, koje su uvelike po volji kralju«.

10. Novi problemi na obzoru

Dominisov nagli uspon izazvao je neprijateljstvo i zavist okoline, a time započinju njegovi novi problemi. Imenovanje za windsorskog dekana bilo je vrhunac njegova uspona i početak njegova dramatičnog pada. Njegove teološke ideje o fundamentalnom jedinstvu crkve ne prolaze dobro kod radikalnih protestanata koji ne žele čuti o rimskom katoličanstvu.²⁸ Najveći dio slobodna vremena Dominis posvećuje pisanju i već iste godine kada je imenovan dekanom, 1618., izdaje knjižicu koju je započeo pisati još za vrijeme svog boravka u Heidelbergu, pod naslovom *Scogli del christiano naufragio* (*Hridine kršćanskog brodoloma*), u kojoj razvija i dopunjava argumente protiv papinstva te priprema za tisak Sarpijevo djelo *Istoria del Concilio Tridentino*, koju objavljuje 1619. godine prvo na talijanskom a potom i na engleskom jeziku, pod imenom Pietro Soave Polano, što je anagram Sarpijeva imena.

Unatoč postignutim počastima i blagostanju, nove političke struje i okolnosti u osvit Tridesetogodišnjeg rata, dovode do toga da Dominisov ugled na dvoru počinje slabiti. Njegov položaj ovisio je isključivo o kraljevoj naklonosti i dobroj volji. Situacija se pogoršala prilikom diplomatskih pregovora o planiranom englesko-španjolskom kraljevskom braku, što je u političkom pogledu značilo neizbježno poboljšanje odnosa Engleske s Katoličkom crkvom.²⁹ Dok zabrinuto prati razvoj događaja, Dominis traži način da s papom stupi u kontakt i vodi intenzivnu prepisku s prijateljima u Mlecima, posebno s Paolom Sarpijem. Godine 1621. stupio je u vezu sa španjolskim poslanikom u Londonu Gondmarom, koji je uspio ostvariti dugo pripremanu i dobro smišljenu nakanu inkvizicije da namami Dominisa u Rim.³⁰ Na Dominisovu odluku da napusti Englesku utjecalo je 1621. godine ustoličenje novoga pape Grgura XV (Alessandro Ludovisi), koji je prethodno bio njegov učitelj i prijatelj. Odlučivši se za odlazak, Dominis piše 16. I. 1622. godine kralju Jakovu pismo u kojemu ga izvješćuje da je pozvan u Rim od samog pape i ujedno traži od njega dopuštenje za odlazak. Kralj je bio krajnje indigniran tom Dominisovom odlukom pa mu je zabranio pristup na dvor. Da bi raščistio spor i saznao prave

²⁶ PIVČEVIĆ 2009: 1265 – 1292.

²⁷ PIVČEVIĆ 2009: 1265 – 1292.

²⁸ TUDJINA 2006: 135-141

²⁹ PIVČEVIĆ 2009: 1265 – 1292.

³⁰ GALVEZ 2006: 143-153.

Dominisove namjere, poslao je 31. siječnja 1622. godine londonskog i durhamskog biskupa i dekana winchesterskog da u njegovo ime ispituju Dominisa. Dominisov pokušaj da kralja privoli na mogućnost sjedinjenja s Katoličkom crkvom rezultirao je kraljevom naredbom da u roku od dvadeset dana zauvijek napusti Englesku. Dominis 23. ožujka 1622. godine podnosi ostavku na ravnateljsko mjesto u zadužbini Savoy, a ubrzo zatim i na položaj windsorskog dekana. Njegov boravak u Engleskoj završava u kaosu optužaba i rekriminacija.³¹ Engleski službenici mu oduzimaju imovinu uz optužbe da je nezakonito prisvojio neko zlato i srebro te da je iznosom gotovog novca koji je namjeravao iznijeti iz zemlje prekršio carinske propise. Radilo se o zakonito stečenom novcu i darovima, koja su mu na Dominisovu pisanu pritužbu poslana iz Bruxellesa, prema kraljevoj naredbi i vraćena.

11. Opet u Rimu – u rukama inkvizicija

Potkraj travnja 1622. godine Dominis napušta Englesku u pratnji Schwarzenberga, imperijalnog poslanika njemačko-rimskog cara u Pragu i s njim odlazi u Bruxelles. Gost je papinskoga nuncija i tu ga čeka papin *Breve* datiran 8. siječnja 1622. godine u kojem ga papa potiče da se što prije vrati *ex tabernaculis impiorum*, iz kuća bezbožnika, te mu obećava milosrđe i apostolski blagoslov. Međutim morao je prvo biti ispitan pred nuncijem i dva svjedoka, a potom se »od svoje slobodne volje« javno pokajati o čemu je načinjen zapisnik. Zatim je preko Francuske i Švicarske stigao u Rim. Pokajnički povratak jednog tako istaknutog prelata i apostate imao je za Rimokatoličku crkvu veliku duhovnu i političku vrijednost, pa pokajničko priznanje u Bruxellesu nije bilo dovoljno.

Stoga se Dominis 29. listopada 1622. godine, u Rimu javno pokajao i dobio papino oprostjenje, a tražilo se i da u posebnom spisu povuče svoje ranije optužbe protiv Rimokatoličke crkve i javno osudi sve oblike protestantske hereze. To je objavio početkom 1623. u knjižici *Marcus Antonius de Dominis, Archiepiscopus Spalatensis, sui reditus ex Anglia consilium exponit* (Marko Antun de Dominis, splitski nadbiskup, objašnjava plan povratka iz Engleske), u kojoj piše o razlozima koji su ga naveli da napusti Englesku.

Time je izgledalo sve riješeno, ali iste godine u srpnju umire papa Grgur XV., a njegov nasljednik papa Urban VIII. nakon nekoliko mjeseci uz pomoć Inkvizicije pokreće nastavak istrage protiv Dominisa. Utamničen je od mjeseca travnja 1624. godine u Anđeoskoj tvrđavi iz koje neće izaći živ.³² Dominis je u rujnu nenadano obolio i umro. Star i bolestan u svojoj tamničkoj mucu morao je priželjkivati smrt kao izbavljenje. Dominisovo tijelo bilo je smješteno u mrtvačnicu, gdje je ostalo do svršetka procesa 21. prosinca 1624. godine, kada je posmrtno izrečena osuda u crkvi Santa Maria sopra Minerva kojom je proglašen krivim. Prema osudi Inkvizicije koja glasi: »Osudujemo uspomenu umrlog Marka Antonija de Dominisa, bivšega splitskog nadbiskupa, na vječnu sramotu, lišavamo ga svih časti, funkcija i beneficija, konfisciramo sve njegove posjede i dobra u korist Sv. Oficija. Izbacujemo njegovu uspomenu, njegovo ovdje prisutno zadržano tijelo, njegovu sliku i njegove spise iz Crkve, čijeg se milosrđa on za života pokazao nedostojnim, ... te tražimo da njegovi spisi budu javno spaljeni«, inkvizicijskom je odredbom Dominisov leš izvađen iz lijesa, provučen ulicama Rima a potom javno spaljen zajedno s njegovom slikom i knjige na rimskom Cvjetnom trgu, a potom pepeo bačen u Tiber. Poput mnogih velikih idealista i vizionara u raskoraku s vlastitim vremenom završio je prezren i odbačen od svijeta.

³¹ TUDJINA 2006: 140-141

³² Utamničen u Anđeoskoj tvrđavi Dominis je na traženje Inkvizicije morao započeti pisati novo djelo naslova *Retrakcije Marka. Antuna de Dominisa*, u kojem bi opovrgnuo sva svoja prijašnja djela, tvrdnje i naučavanja izložena u deset knjiga njegove glasovite *De republica ecclesiastica*. U pisanju ga je zatekla smrt, a nedovršeni rukopis čuva se u Vatikanskoj knjižnici pod signaturom Barb. Lat. 969 i opseže 250 stranica. PŠENIČNJAK 2006: 155-160.

12. Dominisovo duhovno nasljeđe

Za Dominisa je postojalo jedno bitno pitanje – povijesna uloga Crkve u vremenu širenja reformacije i kada je Europa vjerski, duhovno i politički bila dezintegrirana.³³ Svi Dominisovi teološki, politički i životni nesporazumi, a i okvir i bit cjelokupnoga njegova opusa, izviru iz osnovnoga stava da Crkva više nije ostvarenje izvorne zamisli Kristove, da je postala previše svjetovna na štetu svoje duhovne biti, a glavni uzrok tome vidi u papinu primatu, koji proglašava protupravnom uzurpacijom i poriče ga kao tuđa izvornom kršćanstvu.³⁴ Cjelokupnu kritiku Crkve temelji na sustavnom proučavanju Svetog pisma, patristike, crkvenih kanona, zaključaka starih koncila i ostalih tradicijskih kršćanskih izvora. Tražeći način kojim bi Crkva trebala reformirati svoj pojavni oblik, primjereniji njenoj duhovnoj naravi, Dominis rješenje nalazi u njezinu pročišćenju od svega svjetovnog. Dominisov put zacrtan je idejom sjedinjenja svih religija, odnosno crkvenih institucija jer drži da bi se kreativnim pomirenjem tada postojećih kršćanskih denominacija maksimalno približilo izvornim patrističkim koncepcijama o djelovanju Crkve kao širiteljice Kristova nauka. On inzistira na povratku temeljima kršćanstva jer drži da samo duhovne zajednice osnovane na demokratskim načelima prvotnoga kršćanstva mogu dovesti ljude do mira i slobode. Izmirenje i sjedinjenje svih crkava Dominis postavlja kao svrhu i krajnji cilj svog djelovanja, jer samo mir i jedinstvo među svim crkvama i kršćanskim narodima, temeljeni na osnovnim idejama Istine, Ljubavi i Slobode, jesu ono što omogućuje smislen i svrhovit život i za pojedinca i za ljudsku zajednicu.³⁵

13. Dominis vs. Galilei – od konstrukcije do teorije dalekozora

Dominis je već kao mlad u razdoblju od 1587. do 1591. godine, dok je predavao matematiku u Padovi, napisao dva zapažena djela iz fizike, koja je objavio više od dva desetljeća kasnije. Uključivši se ubrzo nakon što ih je napisao u visoke crkvene i diplomatske službe, nije više imao vremena za bavljenje znanošću. Međutim, kako su prirodne znanosti ipak bile područjem njegova trajnog interesa s vremenom je koliko su prilike dozvoljavale istraživao i dopunjavao svoja znanja. Godine 1608. u Veneciji je demonstriran prvi dalekozor, rad nizozemskih optičara, izazvavši veliko zanimanje.³⁶ Na nagovor Giovannia Bartolia, atašea pri firentinskom poslanstvu u Veneciji i svog nekadašnjeg učenika, koji je smatrao da se u Dominisovim starim profesorskim skriptama iz optike već nalaze neka temeljna načela koja bi mogla protumačiti rad dalekozora, a također i potaknut Galilejevim pokušajima konstruiranja, poboljšanja i uporabe dalekozora iz druge polovice 1609. godine, Dominis je odlučio dopuniti stari tekst novim istraživanjima o dalekozoru i objaviti sve u sklopu svoje pred dva desetljeća napisane rasprave *De radiis visus et lucis in vitris perspectivis et iride (O zrakama vida i svjetlosti u lećama i u dugi)*. Objavljena 1611. godine. prvo je djelo u kojem se nastoji protumačiti dalekozor, novi instrument koji će znanosti otvoriti nebeske prostore. Da bi se ispravno shvatilo pitanje prioriteta što se tiče samog izuma dalekozora, valja naglasiti da dalekozor nije bio plod znanosti.³⁷ Prvo ga je konstruirao nizozemski optičar Hans Lippershey, koji je primijetio da kombinacija dviju leća daje uređaj kojim se može dobiti uvećana slika promatranog objekta na zemlji i nebu.³⁸ U proljeće 1609. godine tijekom

³³ TURČINOVIĆ 1967: 119-123.

³⁴ TUDJINA 1997: 44-45.

³⁵ TURČINOVIĆ 1967: 119-123; TUDJINA 1997: 44-45.

³⁶ PAVLOVSKI 2008: 181-187..

³⁷ FAJ 1976: 23-32.

³⁸ GEYMONAT 1964: 39-41, 50-53. PAVLOVSKI 2008: 181-187. Prvi dalekozori su djelo praktičnih majstora - optičara i konstruirani su u Nizozemskoj 1608. godine. Trgovac i optičar Hans Lippershey (1570-1619) iz

posjeta Veneciji Galileo je vidio uređaj i dojmila ga se ideja pa je ubrzo konstruirao takav uređaj shvativši njegovu važnost u istraživanju svemira.³⁹ Dominis u tom razdoblju kao da nije imao interes za astronomiju ili jednostavno zbog nadbiskupskih obaveza nije imao vremena uključiti se u nova znanstvena zbivanja, izvan teorijskih okvira koja je izložio u ovom djelu.

Dominis u djelu teorijski obrazlaže rad dalekozora i tumači pojavu duge. Na temelju mnogobrojnih pokusa s lećama Dominis je stekao ispravnu, premda samo kvalitativnu predodžbu o lomu zraka svjetlosti te proučava uvjete uz koje bi kombinacija leća imala isti učinak kao dalekozor. Najvažniji Dominisov prinos je njegovo teoretsko objašnjenje dalekozora i zaključak da je povećanje slike predmeta ovisno o povećanju vidnog kuta, koji je prethodno ispravno definirao. Tumačeći dugu, prije izlaganja vlastite metode i rezultata Dominis navodi rezultate niza prethodnika: Aristotela, Aleksandra Afrodizijskog, Averroesa, Alberta Velikog, Vitela, Alessandra Piccolominijsa, Cardana i Scaligera.

Eksperimentirajući sustavno uz pomoć uređaja koje je sam izradio, prije svega sa staklenim kuglama ispunjenim vodom došao je do izvornog doprinosa u tumačenju duge.⁴⁰ Ustanovio je da se svjetlost odbija i na unutrašnjoj stjenki kišne kapi i tako protumačio nastanak unutrašnjeg luka duge. Duga po Dominisu nastaje odbijanjem i lomom svjetlosne zrake u kapljici kiše. Prvu dugu dobro je objasnio, ali drugoj nije našao prava uzroka. Tumačenje je upotpunio s dva crteža. Prvi prikazuje lom i odraz zraka svjetlosti na prozirnom okruglom tijelu DCG, a drugi nastanak duge na kišnom zastoru PE, pri čemu snopovi iz kapljica P, Q, R potječu iz unutarnjeg luka, a snopovi iz kapljica B, C, D iz vanjskog luka duge.

Middelburga prvi ga je javno prikazao u Veneciji i pokušao dobiti patent. U ljeto 1609. upravo kada je Galilei boravio u Veneciji doznao je o posjetu Lippersheya, koji je Senatu došao ponuditi novi optički instrument čudesnih mogućnosti. Galilei je impresionirao novi instrument. Planirao je preko utjecajnog znanca Paola Sarpija na neko vrijeme usporiti pregovore Nizozemca sa Senatom, kako bi imao vremena konstruirati vlastiti dalekozor s još boljim mogućnostima i ponuditi ga Senatu. Galilei je smatrao da bi mu vješto korištenje instrumenta moglo omogućiti povratak u rodnu Firencu. Stoga je nedugo zatim otkrivši četiri Jupiterova mjeseca uputio molbu Velikom vojvodi Toscani Cosimu II. de' Mediciju s molbom da mu odobri da otkrivene mjesece nazove Medicijeve zvijezde i dodijeli im imena Velikog vojvode i trojice njegove braće: Cosimo, Lorenzo, Carlo i Francesco. Plan je urodio plodom. Za svoje zasluge i ljubaznosti, ubrzo je Galilei bio imenovan dvorskim matematičarom a na osobno inzistiranje i dvorskim filozofom na dvoru Velikog vojvode u Toscani i vraća se u rodnu Firencu. Galilei se u svezi s dalekozorom prvo iskazao kao osoba koja ima velike vještine preciznog konstruiranja instrumenta jer u kratkom vremenu. Neposredno nakon što je vidio nizozemski izum, konstruirao je vlastiti dalekozor s većim povećanjem i bez skrupula prezentirao ga mletačkom duždu i Senatu kao vlastiti izum, vidjevši u tome sjajnu priliku, budući da mu je jedno drugo njegovo konstrukcijsko poboljšanje od prije postojećeg instrumenta - računskog mjerila, nazvanog geometrijsko-vojni šestar i zasnovanog na principu razmjernih veličina, već donosio znatan prihod.

³⁹ GEYMONAT 1964: 39-41; 51-53. PAVLOVSKI 2008: 181-187; LOHNE 2000: 124-129. Galilei nije bio prva osoba koja je konstruirala praktični izum za gledanje dalekih objekata – dalekozor, iako ga je predstavljao kao vlastiti izum, također zasigurno nije bio ni prva osoba koja je usmjerila dalekozor prema zvjezdanom nebu, jer poznato je da je prije Galileia ugledni engleski astronom Thomas Harriott prvi dalekozorom opažao i nacrtao karte Mjeseca već u srpnju 1609. godine, a nakon toga sustavno je istraživao sunčane pjege i druge pojave. Thomas Harriot početkom 1609. kupio je "nizozemski instrument" (dalekozor), a njegova opažanja bila su među prvim upotrebama dalekozora u astronomiji. Harriot se danas smatra prvim astronomom koji je nacrtao astronomske objekt nakon što ga je promatrao kroz dalekozor: on je nacrtao kartu Mjeseca 26. srpnja 1609., nekoliko mjeseci prije Galileia. Do 1613. Harriot je izradio dvije karte cijelog Mjeseca, s mnogim prepoznatljivim obilježjima kao što su lunarni krateri prikazani u svojim ispravnim relativnim položajima koji nisu bili poboljšani nekoliko desetljeća. Također je promatrao sunčeve pjege u prosincu 1610. Godine 1607. Harriot je upotrijebio svoje bilješke iz promatranja Halleyeva kometa da razradi svoje razumijevanje njegove orbite. Ubrzo nakon toga, 1609. odnosno 1610. godine, Harriot je svoju pozornost usmjerio prema fizičkim aspektima Mjeseca i svojim promatranjima prvih viđenja sunčevih pjega. Harriott je također proučavao optiku i lom, i danas se smatra da je otkrio Snellov zakon oko 1600. godine, 20 godina prije Snelliusa, međutim i ti su rukopisi kao i mnoga njegova djela, ostali neobjavljeni.

⁴⁰ BARIĆ 1976: 33-48; DADIĆ 1994: 142-146.

Ma. 1116^a

DE
RADIIS VISVS
ET LVCIS
IN VITRIS PERSPECTIVIS ET IRIDE
Tractatus

MARCI ANTONII DE DOMINIS.

Per Ioannem Bartolum in lucem editus.

*In quo inter alia ostenditur ratio Instrumenti cuiusdam
ad clarè videndum, quæ sunt valde
remota excogitati.*

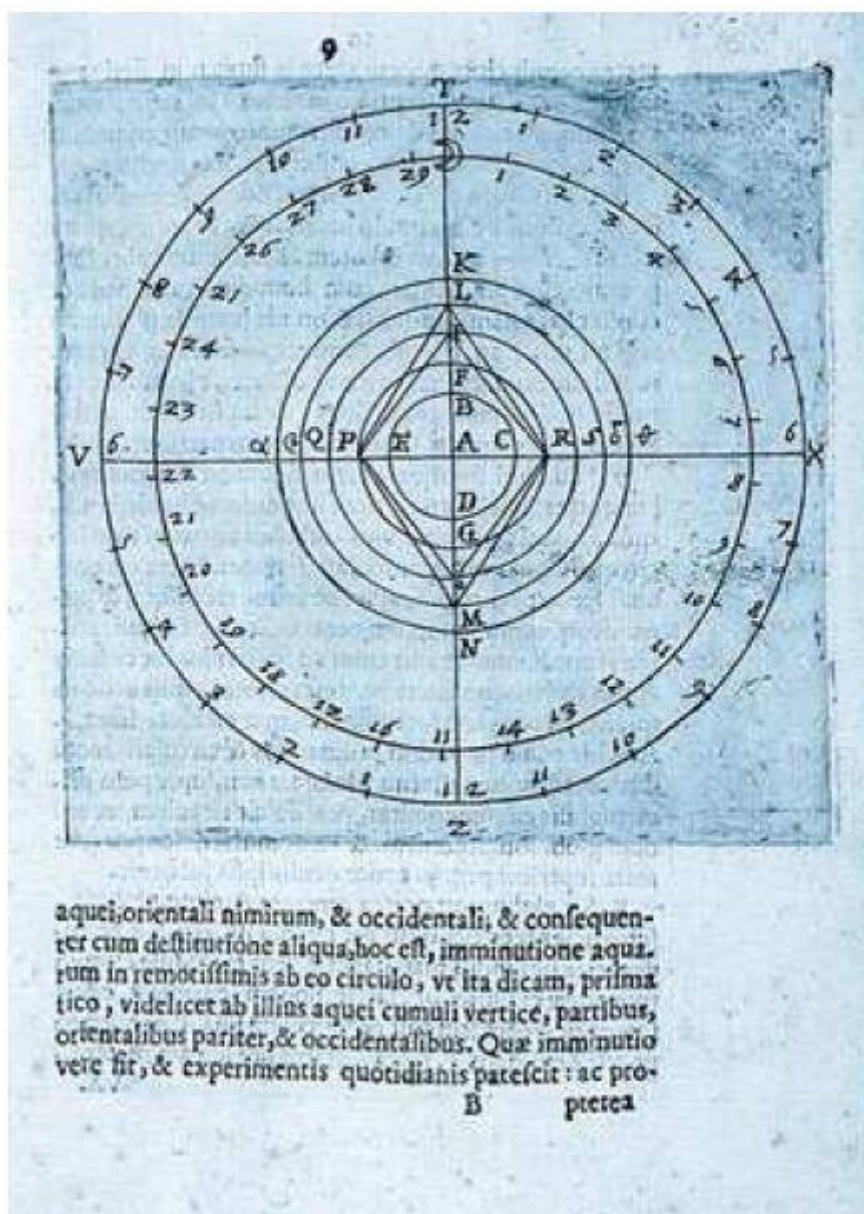
Superiorum licentia & Priuilegio.

VENETIIS, M. DC. XI.

Apud Thomam Baglionum.

Digitized by Google

Sl. 5. Shema za izračunavanje ukupne elevacije mora, iz Dominisova djela *Euripus seu de fluxu et refluxu maris sententia* (Eurip ili mišljenje o plimi i oseci mora)

Potrebno je istaknuti da je Dominis prvi hrvatski autor koji se bavio problemima fiziološke optike u vrijeme kada se ona istovremeno tek razvijala i u europskim krugovima.⁴¹ U ovom djelu u poglavljima III. do V. nalazimo i najstariji objavljeni tekst jednog hrvatskog autora koji se bavi fiziološkom optikom. Naime, Dominis pokušava rastumačiti nastanak slike u oku, mane refrakcije i govori o korekcijskim naočalama. Dominisovo optičko djelo objavljeno je iste godine kada i glasovito Keplerovo djelo *Dioptrice* u kojem se po prvi puta daje ispravno tumačenje slike koja nastaje na očnoj pozadini i prva znanstvena definicija kratkovidnosti. Usprkos Dominisovom znanstvenom potencijalu i bogatoj erudiciji, nedovršenost njegovih fizikalnih istraživanja započetih u mladosti zasigurno je u

⁴¹ DUGAČKI 1976: 85-92.

velikoj mjeri posljedica njegova burnog i nestalnog života u kojem mu znanost nije mogla biti glavnom preokupacijom.

Tijekom 18. stoljeća Dominisovo je tumačenje duge doživjelo različite prosudbe znamenitih učenjaka: od velikih pohvala Isaaca Newtona,⁴² Voltairea i Christiana Wolffa do kritičkih ocjena Ruđera Boškovića, Christiana Hygensa i Josepha Priestleya.⁴³ Dominisova uloga u istraživanju duge navodi se i u sveučilišnim udžbenicima iz fizike u 18. stoljeću (Mussechenbroek, Zanchi).⁴⁴ Početkom 19. stoljeća priznanjima se pridružio i Goethe u svom prirodoznanstvenom djelu *Zur Farbenlehre (O teoriji boja)*.⁴⁵ Može se kazati da se Dominisov pristup istraživanju svjetlosnih fenomena, baš kao i onaj njegovih velikih suvremenika Galileja⁴⁶ i Keplera, temelji na vezi eksperimentalno-induktivnih i matematičko-deduktivnih metoda. Premda u tekstu ima nedosljednosti, djelo je uglavnom napisao na temelju vlastitih eksperimenata i opažanja, a prikupljenu građu sistematizirao je i koncipirao po uzoru na Euklidove *Elemente*, na koje se u djelu i poziva. Stoga, premda Dominis ne napušta neka zastarjela peripatetička shvaćanja, njegovo djelo *De radiis visus* ima značajnu vrijednost u povijesti optike i obilježja novog vremena jer se dijelom koristi novom metodologijom utemeljenom na eksperimentalnom radu i primjenom matematičkog aksiomatsko-deduktivnog stila izlaganja, što je rani primjer novovjekovnog pristupa istraživanju u prirodnim znanostima. Tek je Kepler⁴⁷ omogućio da se i dalekozor u potpunosti ispravno protumači iznijevši novu aksiomatiku optike u svojim djelima *Dioptrice* i *Ad Vitellionem paralipomena*, od kojih se na *Dioptrice* Galileo tužio da je tako »tamno« da ga po svoj prilici ni sam Kepler ne razumije.⁴⁸

⁴² NEWTON 1719: 161–162, 168.

⁴³ MARTINOVIĆ 2009: 689–707.

⁴⁴ MARTINOVIĆ 2009: 689–707.

⁴⁵ MARTINOVIĆ 2002: 67–145;

⁴⁶ GEYMONAT 1964: 39. Treba istaknuti činjenicu da do susreta s nizozemskim instrumentom, Galileo se do 1609. ponajviše bavio problemima mehanike i nije se osobito zanimao za optiku a upravo mogućnosti dalekozora su ga potaknule na intenzivna astronomska motrenja koja su ubrzo dala značajna otkrića. Premda je instrument izazvao senzaciju i lavinu zainteresiranih, među kojima je bio i velik broj skeptika i osporavatelja, Galileo je teorijski problem dalekozora i potrebu njegova teorijskog tumačenja ostavio po strani, usmjerivši se na njegovu primjenu u astronomiji, tako da u tom razdoblju usprkos činjenici da ga je konstruirao i koristio, nije znao teorijski i egzaktno rastumačiti rad novog instrumenta. O tome svjedoči njegova kratka astronomska rasprava *Sidereus nuncius* (Zvezdani glasnik), objavljena u ožujku 1610., posvećena toskanskom vojvodi Cosimu II. de' Mediciju i napisana s ciljem da opiše i rastumači svoja astronomska otkrića ostvarena uz pomoć dalekozora, kojeg samo kratko opisuje u uvodnom dijelu rasprave. Galileo je sintetizirao sve kritike peripatetičke filozofije i pomoću motrenja tražio dokaze Zemljina gibanja i u prilog heliocentričnog sustava. Ali motrenja nisu bila dovoljna jer trebalo je na matematičkim temeljima izgraditi još i nebesku mehaniku. Da bi se dokazala hipoteza heliocentričnog sustava bio je potreban matematički dokaz – a to je te iste 1609. godine načinio i objavio Johann Kepler u epohalnom djelu *Astronomia Nova*, u kojem je matematizirao nebesku mehaniku i dao temeljne zakone. U usporedbi s Keplerovim djelom Galileov *Zvezdani glasnik* premda opsegom kratko djelce, donosi njegova velika motriteljska otkrića i sadrži velik broj crteža i dijagrama površine Mjeseca, Jupiterovih mjeseca i zvijezda. Galileova su otkrića novih nebeskih tijela ugrozila staru teoriju savršenoga i nepromjenjivog svemira i stoga pokrenula lavinu osporavatelja, ali i imitatora a tek poneki glas u njegov prilog. Kepler je na Galileovu izričitu molbu bio prvi astronom koji je podržao *Zvezdanog glasnika* i svoju pozitivnu prosudbu objavio žurno u Pragu u kolovozu 1610. pod naslovom *Dissertatio cum Nuncio Sidereo* (Razgovor sa Zvezdanim glasnikom). Začudo u to isto vrijeme Galileo se nije oglasio na spomenuto Keplerovo remek-djelo *Astronomia Nova*, objavljeno neposredno prije izlaska njegova *Zvezdanog glasnika*. PAVLOVSKI 2008: 181–187.

⁴⁷ Nedugo nakon Galileove uporabe dalekozora u astronomskim motrenjima i prvih otkrića, Kepler je koristeći dalekozor vojvode Ernesta u Kölnu započeo teorijsko i eksperimentalno istraživanje optike dalekozora. Rezultate je objavio u djelu *Dioptrice* (1611). U njemu, Kepler navodi teorijske osnove dvostruke konveksne konvergentne leće i dvostruke konkavne divergentne leće, kao i koncepte stvarne i virtualne slike, uspravne i okrenute slike, i učinke žarišne duljine na povećanje i smanjenje slike. Također je opisao novu poboljšanu konstrukciju dalekozora, tzv. Keplerov dalekozor, u kojem dvije konveksne leće mogu proizvesti veće povećanje od Galileove kombinacije konveksne i konkavne leće.

⁴⁸ GRAYMONAT 1964: 52–53.

U djelu *De radiis visus* Dominisovo matematičko razmatranje još uvijek je pomiješano s kvantitativno neodređenim i približnim razmatranjima skolastičke metode. To ispreplitanje matematičkog jezika s filozofskim, miješanje izvornih opažanja s tradicionalnim spekulativnim teorijama, izvor je iz kojeg proizlaze pojedini Dominisovi krivi zaključci. Dominis posjeduje vrlo minuciozna i dobra zapažanja, ali njegovi optički pokusi ponekad nisu sustavni i metodički, njegov rad nije uvijek ujednačen. Njegove vrlo kritičke i korektne analize opterećene su tradicionalnim pretpostavkama peripatetičke škole, nasljeđem skolastike a ponekad i površnim zaključcima. Drugim riječima, uslijed subjektivnog razmatranja predmeta i njegovih pokušaja da ostane u okvirima peripatetičke filozofije, metodički dobri Dominisovi matematički pokušaji nisu uvijek donijeli ploda.

14. O mijenama mora i obliku Zemlje – Dominisov doprinos geofizici

Godine 1624., iste godine kada je zatvoren u Anđeosku tvrđavu, Dominis je objavio svoje djelo **Euripus seu de fluxu et refluxu maris sententia** (Eurip ili mišljenje o plimi i oseci mora), koje je posvetio kardinalu Francescu Barberiniju, nećaku novopostavljenog pape Urbana VIII. U djelu govori o pojavi morskih mijena, koji je zbog svoje povezanosti s oblikom Zemlje zadirao u srž Aristotelove peripatetičke slike svijeta. Dominis pobija mišljenje da je oblik Zemlje nepravilan, dokazujući i zauzimajući se za njen sferni oblik. Uzrok plimi i oseci vidi u utjecaju Sunca i Mjeseca na mora i oceane. Drugu dnevnu plimu tumači slično kao i Zadrani Federik Grisogono, držeći da nastaje zbog privlačnosti nebeske točke koja je protivna Mjesecu ili Suncu. Dominis se nije uspio potpuno osloboditi starih peripatetičkih pogleda u prirodnoj filozofiji, dapače ni stava o nepomičnosti Zemlje, ali u njegovim se djelima ipak koristi novi eksperimentalni pristup i primjena matematičkih metoda u istraživanju prirode, znakovitih za renesansnu fiziku.⁴⁹

U svojim ranim zapisima iz Padove Dominis je tumačio morske mijene s pomoću superpozicije dvaju stošca morske vode koji se uzdižu zbog djelovanja Sunca i Mjeseca, ali je kasnije, za boravka u Engleskoj nakon promatranja morskih mijena na ušću Temze i pod utjecajem engleskih učenjaka, promijenio to stajalište, i od tada morske mijene počinje tumačiti pomoću transpolarnog kruga.⁵⁰ Svojoj teoriji dodao je shemu izračunavanja ukupne elevacije mora zbog djelovanja Mjeseca i Sunca. Temeljne pojmove svoje metodologije uveo je ovako: pravac VX označuje horizont zenitne točke, pravac TZ označuje meridijan mjesta i ujedno transpolarni krug, kružnica VTXZ označuje ekvator ili bilo koju drugu dnevnu usporednicu. Tada je kružnicom BCDF prikazao zemaljski krug na razini morskog dna, krugom FRGP plohu morske površine ako debljina morskog elementa iznosi BF, kružnicom ISOQ krivulju koju u dnevnom kretanju opisuje vrh naraslog mora zbog djelovanja Sunca, kružnicom LŠMß krivulju koja također u dnevnom kretanju opisuje vrh naraslog mora zbog djelovanja Mjeseca. Trokuti PIR i POR prikazuju naraslinu (*cumulus, tumor*) mora zbog djelovanja Sunca na obojnim hemisferama, a trokuti PLR i PMR po istoj metodologiji prikazuju narasline mora zbog djelovanja Mjeseca (vidi sliku Dominisove sheme određivanja plime i oseke mora s transpolarnim krugom).

Potaknut novom metodologijom, započeo je istraživati oblik Zemlje, te je Zemljinu plohu definirao kao plohu koja se na razini mirnoga mora proteže i kroz kopnene predjele.⁵¹ Dugo još nakon Dominisa nije bilo jasno, što se smatra oblikom Zemlje. Zastupala su se različita mišljenja. Tek dvjesto pedeset godina kasnije, na prijedlog G. I. Listinga 1873. godine, matematski je definiran oblik Zemlje kao nivo ploha mirnog mora produžen kroz kontinente i nazvan geoid. Dominis je prvi predložio da se na globusu uvedu dva stalna bliska meridijana tako da »ako bi u istočnijem započeo Dan porođenja

⁴⁹ DADIĆ 1994: 146-154.

⁵⁰ DADIĆ 1994: 148.

⁵¹ ČUBRANIĆ 1994: 55-59.

Gospodinova, u zapadnijem bi gotovo odmah započeo dan Sv. Stjepana«. U djelu se Dominis kritički osvrće na neoplatonistička gledišta protestantskog pastora Otta Casmanna i hrvatskog filozofa Crešanina Frane Petrića.

Dominis je živio u razdoblju kada se u istraživanje prirode postupno uvodi eksperimentalni pristup i matematička metoda, čime se stvaraju temelji novovjekovne znanosti. U ovom se Dominisovom djelu jasno opaža matematički pristup obradi i sistematizaciji istraživane građe. U *Euripusu* Dominis daje izvrsne primjere matematičnog dokazivanja, primjerice u svojoj kritici Petrićevih ideja.⁵² Geometrijska razmatranja u kojima Dominis izvodi oblik površina vode na Zemlji možda su najbolji izvodi u cijelom Dominisovu djelu.

Gledano iz aspekta sukoba metoda u renesansnoj novoj filozofiji prirode, može se zaključiti da Dominis nipošto nije jednoznačno usmjeren u svojim prirodoznanstvenim istraživanjima. Ne prilagođava poput skolastika analizu činjenica ili zapažanja jednom već unaprijed čvrstom shvaćanju tih činjenica, nego korektivno zahvaća jednako tako i u opće prihvaćeno i vladajuće mišljenje, kako bi ga prilagodio činjenicama.⁵³ Premda nema uvijek uspjeha u zbiljskom uzročnom objašnjenju pojava koje proučava, ono što je bitno istaknuti jest da je Dominis bio oslobođen sklonosti dogmatizirati stara mišljenja i da kompleksnim prirodnim pojavama ne pristupa skolastičkom metodom Stoga, premda po mnogim tvrdnjama ostaje u okviru peripatetičke filozofije prirode, ipak po metodi istraživanja prirodnih pojava koje odabire kao predmet svoga izučavanja, Dominis pristupa prirodi u uzročnom objašnjavanju njezinih konkretnih očitovanja u duhu nove renesansne filozofije prirode: ne spekulativno, logičko – ontologijski, nego empirijski, eksperimentalno.

15. Reformator i preteča ekumenizma

Godine 1622., za svojeg boravka u Engleskoj, Dominis je napisao niz polemičkih poslanica koje su kompilirane i objavljene 1666. godine u Besançonu (*De pace religionis; O miru vjere*). Djelo obaseže 62 stranice osminkoga formata.

Prilično je heterogene strukture jer je sastavljeno od autorovih poslanica različitim adresatima (dvije Josephu Hallu, engleskom biskupu, moralnom filozofu i dekanu Worcestera, jedna grofu Gondomaru, španjolskom veleposlaniku u Engleskoj, dvije aktualnom engleskom kralju Jamesu I.), odnosno od nekoliko njihovih pisama Dominisu. Osim toga, u djelo su uvrštena i dva Dominisova nacrtu prisega vjernosti predviđenih za engleske katolike. Zajednička tematsko-motivska i ideologijska poveznica svih uvrštenih spisa je Dominisova teza o nužnosti prevladavanja raskola među kršćanskim crkvama i uspostave eklezijalnog i dogmatskog jedinstva univerzalne kršćanske Crkve. U svojim pismima Dominis donosi pronicljivu analizu konfesionalno-političke situacije u Engleskoj, ujedno formulirajući konkretne prijedloge za rješavanje vjerskog pitanja u Engleskoj, s time da kao krajnji cilj proklamira sjedinjenje Anglikanske i Katoličke crkve. Glavnom preprekom ostvarenju toga ideala Dominis drži netolerantnost i isključivost puritanaca i ostalih radikalnih protestantskih denominacija te nedostatak kraljeve potpore, zbog čega i najavljuje svoj odlazak iz Engleske. Posebnost kompozicijske strukture djela i bitno obilježje Dominisove retoričke strategije jest uvrštavanje poslanica njegovih oponenta, što s jedne strane doprinosi dojmu dijalozične otvorenosti djela, no s druge ima važnu funkciju implicitnog osnaživanja Dominisove teološko-političke argumentacije. Gledano u cjelini, Dominisovo djelo predstavlja značajan doprinos ireničkim raspravama karakterističnima za europsku vjersku kulturu kasnoga humanizma.

⁵² BAJSIĆ 1976: 61-72.

⁵³ ZENKO 1976: 72-84.

16. Dominisovo životno djelo *De republica ecclesiastica* (*O crkvenoj državi*)

De republica ecclesiastica (*O crkvenoj državi*) monumentalna je teološka rasprava splitskog nadbiskupa Marka Antuna de Dominisa. Prema izvornom autorovu naumu trebala je obuhvaćati deset knjiga, no tiskano ih je samo osam, u tri glomazna sveska – prvi svezak, koji je sadržavao prve četiri knjige, objavio je John Bill 1617. godine u Londonu, drugi, s petom i šestom knjigom, tiskan je u tiskari Johanna Fridrika Weissa 1620. godine u Frankfurtu, a posljednji je svezak, sa sedmom i devetom knjigom, izdan je dvije godine kasnije u Hanau. Bez nenumeriranih pratećih kazala djelo obaseže 1689 stranica s po dva stupca i 70 redaka.

Podrobni prikaz koncepcije i sadržaja svih planiranih deset knjiga *Crkvene države* Dominis izlaže u djelu u kojemu izlaže razloge svoga odlaska iz Italije, objavljenom 1616. godine u Londonu, što je posebice značajno zbog činjenice da osma i deseta knjiga nikada nisu tiskane.⁵⁴ Prva se bavi analizom ustrojstva i jurisdikcije idealne »crkvene države«, koja bi po autorovu mišljenju trebala poslužiti kao uzor za temeljitu reformu Rimokatoličke Crkve. U drugoj se raspravlja o položaju i djelovanju biskupa i ostalih crkvenih službenika, te značenju svetoga reda. Treća donosi opis biskupske hijerarhije te tumačenje autoriteta nadbiskupa, primasa i patrijarha. Četvrta je knjiga posvećena posebno osjetljivom teološkom pitanju – primatu pape i Rimske Crkve, dok u petoj autor raščlanjuje prirodu crkvene vlasti te iznosi svoj stav glede sakramenata i cenzura. Šesta knjiga donosi usporednu analizu crkvene duhovne i laičke svjetovne vlasti, pri čemu Dominis Crkvi osporava svaku ovlast u svjetovnoj sferi. U sedmoj knjizi opisuje unutrašnju upravu crkve te raspravlja o ovlastima crkve i pape u teološko-dogmatskim pitanjima, o crkvenim saborima, krivovjerjima i raskolima, a u devetoj knjizi, posljednjoj objavljenoj, piše o svjetovnim dobrima crkve i njihovoj upravi te se ujedno bavi se i pitanjima desetine, beneficija, zloupotrebama crkvenih prihoda, mirovinama, nadarbinama i oporukama klerika. Osma je knjiga trebala tematizirati izvanjsku crkvenu upravu, crkveno zakonodavstvo i sudsku vlast, obvezu održavanja kanona, oprost, propise za postove, molitve i slično, dok je u desetoj knjizi Dominis namjeravao pružiti tumačenje crkvene slobode i planirao obraditi i pitanje crkvenih povlastica i njihovih zloupotreba, izuzeća, podložnosti monaha i redovnika i slično.

Iz predgovora, upućenoga »zboru biskupa svete Katoličke crkve« mogu se iščitati temeljna polazišta Dominisove kritike Katoličke crkve,⁵⁵ da bi se potom, u pojedinačnim knjigama, izložila sustavna argumentacija s osloncem na autoritet sv. Pisma, crkvenih otaca (npr. Ciprijan, Jeronim, sv. Ivan Zlatousti), crkvenih kanona, koncilskih zaključaka i ostalih tradicijskih spisa. Autorova je temeljna intencija povratiti Katoličku crkvu njezinu izvornom liku Crkve Kristove, što smatra nužnim preduvjetom za ostvarenje ireničkoga cilja – prevladavanju konfesionalnih sukoba i uspostavi jedinstva svih kršćanskih crkvi. S osloncem na dogmatske i ideološko-političke zasade episkopalizma, Dominis nastoji osporiti papinski primat, koji smatra protupravnom uzurpacijom stranom originalnom duhu nauka Kristove Crkve, nudeći kao alternativu demokratičniji oblik biskupske uprave. Sukladno tome kritizira simoniju, nepotizam i ostale crkvene zloupotrebe, smatrajući da bi se papinske ovlasti, kao i ovlasti s njime izjednačenih patrijarha, trebale odnositi isključivo na duhovnu domenu. Držeći da bi reformom Crkve prema tvrdnjama koje je iznio konačno bile ukinute i posljednje prepreke sjedinjenju svih kršćanskih crkava, za tu ideju u sedmoj knjizi nastoji mobilizirati svjetovne vladare. Jednako tako promovira ideal siromaštva prvotne crkve, apelirajući na dužnosnike Rimokatoličke crkve da se odreknu

⁵⁴ GORTAN 1967: 88-92.

⁵⁵ GORTAN 1967: 93-94.

materijalnih dobara. Takvom radikalnom distinkcijom između sakralnoga i svjetovnoga Dominisova se teološka misao izravno naslanja na ideološke zasade augustinovske tradicije.⁵⁶

U svojoj se vehementnoj argumentaciji Dominis posebice kritički obara na stavove dvojice eminentnih reformnokatoličkih teologa, C. Baronija i R. Bellarmina, priklanjajući se stavovima Georgea Cassandera i ostalih suvremenih ireničkih teologa.⁵⁷ Zbog iznošenja neortodoksnih eklezijalno-dogmatskih nazora bliskih protestantizmu, Dominisova je *Crkvena država* neposredno po objavljivanju stavljena na rimski Indeks zabranjenih knjiga, a izazvala je i val polemičkih pamfleta u gotovo čitavoj Europi. Istodobno autoru priskrbilju je počasni doktorat teologije na sveučilištu u Cambridgeu.

U formalnom pogledu ovo de Dominisovo djelo slijedi uvriježene žanrovske obrasce polemičke teološke rasprave. Kao specifično obilježje njegove retoričke strukture valja izdvojiti naglašenu autorefleksivnost autorske instance što se očituje ne samo na razini argumentacije, nego i u brojnim metatekstualnim ekskursima. Gledano u cjelini, Marko Antun de Dominis se u *Crkvenoj državi* iskazao kao vrstan retoričar čiji diskurs objedinjuje najkvalitetnije konceptualne i stilske zasade antičke polemike i katoličke kontroverzistike. Osim toga, njegova se reformistička teologija s pravom može ubrojiti u sam vrh kasnohumanističke europske irenike.⁵⁸

Marko Antun de Dominis (Marco Antonio de Dominis), Bibliografija

De radiis visus et lucis in vitris perspectivis et iride. Tractatus. Per Joannem Bartolum in lucem editus. Venetiis, Apud Thomam Baglionum, 1611.

Suae profectionis consilium exponit. Londini, Apud J. Billium, 1616.

De republica ecclesiastica libri X, 1–4. Londini, Ex officina Nortoniana, apud J. Billium, 1617; 5–6. Francofurti ad Moenum, sumptibus Rulandiorum, Typis Joan. Friderici Weiss, 1620; 7, 9. Hanoviae, Sumptibus haeredum Levini Hulsii, 1622.

Papatus Romanus. Liber de origine, progressu atque extinctione ipsius. Londini, Ex officina Nortoniana, apud J. Billium, 1617.

Predica...fatta la prima Domenica dell'Avvento quest'anno 1617 in Londra nella cappella detta delli Merciar. Londra, Appresso Giovanni Billio, 1617.

Scogli del christiano naufragio, quali va scoprendo la santa chiesa di Christo alli suoi diletti figliuoli. S. l. 1618.

Sui reditus ex Anglia consilium exponit. Dilingae 1623; Romae, Ex Typographia rev. Camerae Apostolicae, 1623.

Euripus seu De fluxu et refluxu maris. Sententia. Romae, Apud Andream Phacum, 1624.

De pace religionis Marci Antonii de Dominis Spalatensis archiepiscopi. Epistola ad venerabilem virum Josephum Hallum archipresbyterum Wigorniensem. Vesantione Sequanorum (Besançon) 1666.

⁵⁶ BLAŽEVIĆ 2008: 530-531.

⁵⁷ GORTAN 1967: 88.

⁵⁸ BLAŽEVIĆ 2008: 530-531.

De republica ecclesiastica libri X, 1–6. Split, Lamaro, 2006.

Retractationum M. Antonii de Dominis Archiepiscopi Spalatensis libri X in totidem ipsius De republica ecclesiastica libros, Split, Lamaro, 2009.

Ostensio errorum, quos adversum fidem catholicam ecclesiae anglicanae conatus est defendere P. Franciscus Suarez, Split, Lamaro, 2005.

Opera physica. Radovi iz fizike. Split, Lamaro, 2005.

Izabrani radovi I, Split, Lamaro, 2002.

Izabrani radovi II, Split, Lamaro, 2003.

Dominisovi rukopisi i djela pohranjeni su u sljedećim institucijama:

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Knjižnica Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, Österreichische Nationalbibliothek u Beču, British Museum Library u Londonu (Manuscript dep.), Bodleian Library u Oxfordu, Bibliothèque Nationale u Parizu, Civico Museo Correr u Veneciji (zbirka rkp. venecijanske obitelji Dona). Korespondencija i dokumenti o njemu čuvaju se u Public Record Office u Londonu (zbirke State Papers), University Library i Caius College Library u Cambridgeu, Bibliothèque de l'Arsenal u Parizu, Biblioteca Vaticana u Rimu, Biblioteca nazionale Marciana u Veneciji, Biblioteca Arcivescovile i Biblioteca civica u Udinama. Građa o njemu pohranjena je i u Historijskom arhivu u Zadru (dokumenti obitelji Nimira), Kaptolskom arhivu u Splitu, Historijskom arhivu u Rijeci te u Archivio segreto Vaticano u Rimu i Archivio di stato u Veneciji (podatke o fondovima i signature objavili Š. Ljubić i S. Cavazza. Bibliografija rukopisa objavljena u: Enciklopedija Jugoslavije 3., Zagreb, 1958., 54.

Izbor iz literature:

Antoljak, S. (1976) 'Arhivske zabilješke i marginalije o Markantunu de Dominisu', *Radovi Centra JAZU u Zadru*, 22–23, pp. 49–61.

Bacotich, A. (1927) 'Marc'Antonio de Dominis. Appunti biografici', *Archivio storico per la Dalmazia*, 2 (IV/20), pp. 64–77.

Bajsić, V. (1976) 'Prirodnoznanstveni i filozofski pogledi Marka Antuna Dominisa', in Ž. Dadić (ed.) *Zbornik radova o Marku Antunu Dominisu i znanstvenoj prošlosti Raba*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, pp. 61–71.

Barić, I. (1976) 'Marko Antun Dominis i problem duge', in Ž. Dadić (ed.) *Zbornik radova o Marku Antunu Dominisu i znanstvenoj prošlosti Raba*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, pp. 33–48.

Berljak, M. (2006) 'Veza Marka Antuna de Dominisa s Galileom Galileijem i Hugom Grotiusom', in V. Tudjina (ed.) *Marko Antun de Dominis – splitski nadbiskup, teolog i fizičar: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 16. do 18. rujna 2002. godine u Splitu*. Split: Književni krug, pp. 299–325.

Beyerlinck, L. (1617) *Profectionis Marci Antonii de Dominis quondam archiepiscopi Spalatensis, consilium examinatum*. Antverpiae: Ex Officina Plantiniana.

Bezić-Božanić, N. (2006) 'Split u doba Marka Antuna de Dominisa', in V. Tudjina (ed.) *Marko Antun de Dominis – splitski nadbiskup, teolog i fizičar: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 16. do 18. rujna 2002. godine u Splitu*. Split: Književni krug, pp. 347–354.

Blažević, Z. (2008) 'O crkvenoj državi', in *Leksikon hrvatske književnosti djela*. Zagreb: Školska knjiga, pp. 530–531.

Bogović, M. (2006) 'Biskupije senjska modruška u vrijeme Dominisove uprave', in V. Tudjina (ed.) *Marko Antun de Dominis – splitski nadbiskup, teolog i fizičar: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 16. do 18. rujna 2002. godine u Splitu*. Split: Književni krug, pp. 33–40.

Borić, M. (2017) 'Marko Antun de Dominis – fizičar na pragu novovjekovlja', *Poučak. Časopis za metodiku i nastavu matematike*, 69, pp. 4–9.

Borić, M. (2018) *Faust Vrančić*, Osijek: Privlačica.

Borić, M. (2023) *Faust Vrančić – A portrait of the inventor*, Zagreb: Tehnički muzej Nikola Tesla.

Borić, M. (2024) 'Marko Antun de Dominis vs. Galileo Galilei: From Construction to Theory of Binoculars', *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol 56. No. 1, Zagreb.

Boyer, C. B. (1959) *The Rainbow, from Myth to Mathematics*. New York: Thomas Yoseloff.

Breyer, M. (1904). *Prilozi k starijoj književnoj i kulturnoj povijesti hrvatskoj*. Zagreb: Mirko Breyer.

Breyer, M. (1927) 'O Dominisovom djelu »De republica ecclesiastica«', *Savremenik*, 20 (12), pp. 537–539.

Breyer, M. (1945) 'Markantun de Dominis', *Hrvatska enciklopedija*, vol.V, Zagreb, pp.188–189.

Bulat, N. (1975) 'Neka sporna pitanja o de Dominisu', *Crkva u svijetu*, 10 (2), pp. 102–116.

Cantimori, D. (1958) 'Note su M. A. de Dominis', *Archiv für Reformationsgeschichte*, 49, pp. 245–258.

Cavazza, S. (1987) 'Marc'Antonio De Dominis', *Dizionario biografico degli Italiani*, 33, pp. 642–650.

Čoralić, L. (2006) 'Dalmatinski »protestanti« Dominisova doba – tragom procesa mletačke inkvizicije', in V. Tudjina (ed.) *Marko Antun de Dominis – splitski nadbiskup, teolog i fizičar: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 16. do 18. rujna 2002. godine u Splitu*. Split: Književni krug, pp. 271–282.

Čubranić, N. (1976) 'Marko Antun Dominis i njegov znanstveni rad na području geodezije', in Ž. Dadić (ed.) *Zbornik radova o Marku Antunu Dominisu i znanstvenoj prošlosti Raba*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, pp. 55–59.

Dadić, Ž. (1967) 'Rad Markantuna Dominisa na problemima fizike', *Encyclopaedia moderna*, 2 (5/6), pp. 124–127.

Dadić, Ž. (1976) 'Marko Antun Dominis i problem plime i oseke', in Ž. Dadić (ed.) *Zbornik radova o Marku Antunu Dominisu i znanstvenoj prošlosti Raba*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, pp. 49–53.

Dadić, Ž. (1994) 'Fizikalni rad Marka Antuna de Dominisa', in *Hrvati i egzaktne znanosti u osvjet novovjekovlja*, Zagreb: Naprijed, pp. 135–155.

Dadić, Ž. (2006) 'Prirodnofilozofski i metodološki temelj Dominisovih fizikalnih radova', in V. Tudjina (ed.) *Marko Antun de Dominis – splitski nadbiskup, teolog i fizičar: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 16. do 18. rujna 2002. godine u Splitu*. Split: Književni krug, pp. 327–334.

Decretum Sacrae Congregationis Ill. orum S.R.E. Cardinalium, a S.D.N. Paulo Papa V. Sanctq., Sede Apostolica, ad Indicem librorum, eorundemque permissionem, prohibitionem, expurgationem, impressionem universa Republica Christiana specialiter deputatorum, ubiq, publicandum (1616). Romae: [s.n.].

Derado, I. (2006) 'De Dominis i Galileo o plimi i oseci', in V. Tudjina (ed.) *Marko Antun de Dominis – splitski nadbiskup, teolog i fizičar: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 16. do 18. rujna 2002. godine u Splitu*. Split: Književni krug, pp. 341–346.

Dominis, M. A. (2002) *Marko Antun de Dominis: Izabrani radovi 1*. Croatian translation from Latin by V. Gortan, Z. Milanović and S. Skoko, Croatian translation from Italian by B. Jozić. Split: Lamaro.

Dominis, M. A. (2005) *Opera physica = Radovi iz fizike: Marcus Antonius de Dominis*. Croatian translation from Latin by S. Hondl and I. Martinović. Split: Lamaro.

Dugački, V. (1976) 'Marko Antun Dominis i problemi vida', in Ž. Dadić (ed.) *Zbornik radova o Marku Antunu Dominisu i znanstvenoj prošlosti Raba*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, pp. 85–91.

Farlati, D. (1765) *Illyricum sacrum*. Vol. 3. Venetiis: Apud Sebastianum Coleti.

Faj, Z. (1976) 'Osnovni zakoni i pojmovi geometrijske optike u Dominisovu djelu »De radiis visus...«', in Ž. Dadić (ed.) *Zbornik radova o Marku Antunu Dominisu i znanstvenoj prošlosti Raba*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, pp. 23–32.

Faj, Z. (1987) 'O fizikalnim raspravama M. A. Dominisa i mišljenju nekih istaknutih fizičara o njima', in A. Mohorovićić (ed.) *Rapski zbornik: zbornik radova sa Znanstvenog skupa o otoku Rabu, održanog od 25. do 27. listopada 1984. godine*. Zagreb: JAZU, pp. 359–364.

Fisković, C. (1967) 'Marko Antun de Dominis i naša likovna baština', *Encyclopaedia moderna*, 5–6, pp. 128–132.

Floyd, J. (1617) *Synopsis apostasiae Marci Antonii de Dominis, olim archiepiscopi Spalatensis nunc apostatae, ex ipsiusmet libro delineata*. Antverpiae: Apud heredes M. Nutij & I. Meursium.

Fuller, T. (1845) *The Church History of Britain*. Vol. 5. Oxford: At the University Press.

Galvez, F. J. J. (2006) 'Tri Dominisova pisma grofu od Gondomara', in V. Tudjina (ed.) *Marko Antun de Dominis – splitski nadbiskup, teolog i fizičar: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 16. do 18. rujna 2002. godine u Splitu*. Split: Književni krug, pp. 143–153.

Gardiner, S. R. (1883) *History of England from the Accession of James I to the Outbreak of the Civil War, 1603–1642*. Vol. 4. London: Longmans, Green and Company.

Gardiner, S. R. (1869) *Prince Charles and the Spanish Marriage, 1617–1623*. Vol. 2. London: Hurst and Blackett.

Golub, I. (2006) 'Marko Antun de Dominis u Arhivu Svetog oficija', in V. Tadjina (ed.) *Marko Antun de Dominis – splitski nadbiskup, teolog i fizičar: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 16. do 18. rujna 2002. godine u Splitu*. Split: Književni krug, pp. 161–196.

Goodman, G. (1839) *The Court of King James the First* (2 vols). London: Richard Bentley.

Gortan, V. (1967) 'Biografski podaci o Marku Antoniju de Dominisu', *Encyclopaedia moderna*, 5–6, p. 86.

Gortan, V. (1967) 'Prijevod djela Marka Antuna de Dominisa s uvodom prevodioca', *Encyclopaedia moderna*, 5–6, p. 88–110.

Gortan, V. (1968) 'Dominisovo djelo »De republica ecclesiastica«', *Kolo*, 6 (126), pp. 18–26.

Gortan, V. (1969) 'Marko Antonije de Dominis. Marcus Antonius de Dominis (1560–1624)', in V. Gortan (ed.) *Hrvatski latinisti*, Vol. 2, in I. Dončević (ed.) *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Vol. 3. Zagreb: Zora, pp. 7–14.

Granić, M. (2006) 'Rod splitskog nadbiskupa Marka Antuna de Dominisa', in V. Tadjina (ed.) *Marko Antun de Dominis – splitski nadbiskup, teolog i fizičar: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 16. do 18. rujna 2002. godine u Splitu*. Split: Književni krug, pp. 9–20.

Greymonat, L. (1964) *Galileo Galilei*. Zagreb: Naprijed.

Hondl, S. (1944) 'Marko Antonij de Dominis kao fizičar', *Vienac*, 36 (2), pp. 36–48.

Horvat, K. (1910) *Monumenta historiam Uscocchorum illustrantia: ex archivis romanis, praecipue e secreto Vaticano desumpta / collegit et redegit Carolus nob. Horvat*. (2 vols.). Zagrabiae: in taberna Libraria eiusdem Societatis typographicae (Georg Trpinac).

Jojić, B. (2006) 'Marko Antun de Dominis u sporu između Mletačke Republike i pape Pavla V', in V. Tadjina (ed.) *Marko Antun de Dominis – splitski nadbiskup, teolog i fizičar: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 16. do 18. rujna 2002. godine u Splitu*. Split: Književni krug, pp. 119–132.

Jurić, Š. (1967) 'Građa za bibliografiju Markantuna de Dominisa', *Encyclopaedia moderna*, 5–6, pp. 133–140.

Kapitanović, V. (2006) 'Marko Antun de Dominis kao metropolit', in V. Tadjina (ed.) *Marko Antun de Dominis – splitski nadbiskup, teolog i fizičar: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 16. do 18. rujna 2002. godine u Splitu*. Split: Književni krug, pp. 81–103.

Knežić, D. (2006) 'Marko Antun de Dominis kao promotor bilježnika »Imperiali auctoritate«', in V. Tadjina (ed.) *Marko Antun de Dominis – splitski nadbiskup, teolog i fizičar: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 16. do 18. rujna 2002. godine u Splitu*. Split: Književni krug, pp. 21–32.

Kolarić, J. (2006) 'Marko Antun de Dominis – reformator ili heretik?', in V. Tadjina (ed.) *Marko Antun de Dominis – splitski nadbiskup, teolog i fizičar: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 16. do 18. rujna 2002. godine u Splitu*. Split: Književni krug, pp. 221–228.

Korade, M. (1983) 'Hrvatski isusovci XVI. stoljeća (1553.-1584.): Biografski podaci', *Vrela i prinosi*, 14, pp. 101–117.

Kostić, V. (1972) *Kulturne veze između jugoslovenskih zemalja i Engleske do 1700. godine*. Beograd: SANU.

Kovačić, S. (2006) 'Marko Antun de Dominis na čelu splitske crkve', in V. Tudjina (ed.) *Marko Antun de Dominis – splitski nadbiskup, teolog i fizičar: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 16. do 18. rujna 2002. godine u Splitu*. Split: Književni krug, pp. 41–78.

Lučin, B. (2006) 'Pogled u knjižnicu Marka Antuna de Dominisa', in V. Tudjina (ed.) *Marko Antun de Dominis – splitski nadbiskup, teolog i fizičar: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 16. do 18. rujna 2002. godine u Splitu*. Split: Književni krug, pp. 231–269.

Ljubić, Š. (1870) 'O Markantunu Dominisu Rabljaninu', *Rad JAZU*, 10, pp. 1–159.

Ljubić, Š. (1870) 'Prilozi za životopis Markantuna de Dominisa Rabljanina — spljetskoga nadbiskupa', *Starine*, 2, pp. 1–260.

Ljubić, Š. (1872) 'Prilog k razpravi o Markantunu Dominisu Rabljaninu', *Starine*, 4, pp. 1–18.

Martinis, M. (2006) 'Marko Antun de Dominis kao fizičar', in V. Tudjina (ed.) *Marko Antun de Dominis – splitski nadbiskup, teolog i fizičar: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 16. do 18. rujna 2002. godine u Splitu*. Split: Književni krug, pp. 335–340.

Martinović, I. (1996) 'Marko Antun de Dominis – kasnorenesansni fizičar', in G. Pifat Mrzljak (ed.) *Znanost u Hrvata: prirodoslovlje i njegova primjena*. Zagreb: MGC, pp. 400–409.

Martinović, I. (2002) 'Optička rasprava Marka Antuna de Dominisa: geneza, metodologija, značenje', *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 55–56, pp. 67–145.

Martinović, I. (2009) 'Riječanin Josip Zanchi o Rabljaninu Marku Antunu de Dominisu', *Filozofska istraživanja*, 29 (4), pp. 689–707.

Martinović, I. (2016) 'Marko Antun de Dominis vs: Faust Vrančić: od Logike (1608) do Nove logike (1616)', *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 42 (2(84)), pp. 293–330.

Montagu, R. (1624) *Immediate Adresse unto God alone. First delivered in a Sermon [on Ps. l. 15] before His Majestie at Windsore. Since ... enlarged to a just Treatise of Invocation of Saints, occasioned by a false imputation of M. A. de Dominis upon the author*. London: W. Stansby for M. Lownes and W. Barret.

Morović, H. (1981) 'O biblioteci Markantuna de Dominisa', *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 25 (1/4), pp. 177–187.

Nedeljković, D. (1961) 'Un physicien utopiste du XVI siècle, Marco Dominis', *Bulletin de l'Académie serbe des sciences*, XXVIII (8), pp. 27–50.

Nedeljković, D. (1961) 'Fizičar i utopist XVI veka Marko Dominis', *Glas SANU*, 249 (9), pp. 131–156.

Nedeljković, D. (1975) *Marko Dominis u nauci i utopiji na delu*. Beograd: SANU.

Nedeljković, D. (1976) 'Nauke i istorija nauka u nas od Georgija Dragišića i Hristofora Hrizogona do Franje Petrića i Marka Dominisa', in Ž. Dadić (ed.) *Zbornik radova o Marku Antunu Dominisu i znanstvenoj prošlosti Raba*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, pp. 107–112.

Newland, H. (1859) *The life and contemporaneous church history of Antonio de Dominis, Archbishop of Spalatro*. Oxford: J. Henry and J. Parker.

Newes from Rome, Spalato's doome. O An epitome of the life and behaviour of M. Antonius de Dominis first Bishop of Segnia, afterwards Archbishop of Spalato; who about some seven or eight yeeres since came from Venice into England: and from thence by the practise and perswasion of the L. Gundamar, departed to Rome: and of late was imprisoned in the catle of Saint Angelo. Herein contained the reasons for which he was imprisoned, together with his miserable disastrous end (1624). London: Printed by Iohn Haviland for Richard Whitaker.

Newton, I. (1719) *Optice: sive de reflexionibus, refractionibus, inflexionibus et coloribus lucis libri tres*. Londini: Innys.

Neale, R. (1624) *Alter Ecebolius M. A. de Dominis ... pluribus Dominis inservire doctus*. [Documents collected by R. Neale, Bishop of Durham, relating to M. A. de D.'s changes of religion.]. London: J. Billius.

Nikolić, Đ. M. (1938) 'Marko Gospodnetić', *Saturn*, 4 (1), pp. 20–28.

Noel, M. (1984) *De Dominis 1560-1624: Venetian, Anglican, Ecumenist and relapsed heretic*. London: Strickland & Scott.

Ockenden, R. E. (1936) 'Marco Antonio de Dominis and his Explanation of the Rainbow', *Isis*, 26, pp. 40–49.

Parlov, M. (2006) 'Papin primat u misli M. A. Dominisa', in V. Tadjina (ed.) *Marko Antun de Dominis – splitski nadbiskup, teolog i fizičar: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 16. do 18. rujna 2002. godine u Splitu*. Split: Književni krug, pp. 201–219.

Paščenko, E. (2006) 'Veliki hrvatski polemičar Marko Antun de Dominis i problem crkvenih odnosa u Ukrajini', in V. Tadjina (ed.) *Marko Antun de Dominis – splitski nadbiskup, teolog i fizičar: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 16. do 18. rujna 2002. godine u Splitu*. Split: Književni krug, pp. 283–296.

Paušek-Baždard, S. (1987) 'Dominisovo gledište o strukturi elemenata', in A. Mohorovičić (ed.) *Rapski zbornik: zbornik radova sa Znanstvenog skupa o otoku Rabu, održanog od 25. do 27. listopada 1984. godine*. Zagreb: JAZU, pp. 365–367.

Pivčević, E. (1983) 'Kako je Dominis postao senjski biskup', *Crkva u svijetu*, 1983/2, 178-192.

Pivčević, E. (2009) 'De Dominis u Londonu', *Forum*, br. 10–12, pp. 1265 – 1292.

Prijatelj, K. (1987) 'Portreti Markantuna Dominisa', in A. Mohorovičić (ed.) *Rapski zbornik: zbornik radova sa Znanstvenog skupa o otoku Rabu, održanog od 25. do 27. listopada 1984. godine*. Zagreb: JAZU, pp. 377–382.

Prijatelj-Pavičić, I. (2006) 'Prilog poznavanju portreta Marka Antuna de Dominisa', in V. Tadjina (ed.) *Marko Antun de Dominis – splitski nadbiskup, teolog i fizičar: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 16. do 18. rujna 2002. godine u Splitu*. Split: Književni krug, pp. 355–389.

Prohaska, D. (1912) 'Kako se u Njemačkoj dojmio otpor nadbiskupa splitskoga Markantuna Dominisa protiv papinske svemoći (1602–1624)', *Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva*, 14, pp. 285–288.

Pšeničnjak, F. (2006) 'Priopćenje o Retrakcijama Marka Antuna de Dominisa', *Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva*, 14, pp. 155–160.

Rački, F. (1874) 'Marko Antun de Dominis', *Vienac*, 6 (48), pp. 761–765; 6 (49), pp. 774–779; 6 (50), pp. 795–796; 6 (51), pp. 811–813; 6 (52), pp. 827–832.

Redondi, P. (1983) *Galileo eretico*. Torino: G. Einaudi.

A Relation sent from Rome of the processe, sentence, and executio, done upon the body, picture and bookes of M. A. de D., ... after his death (1624). London: J. Bill.

Stipanić, E. (1954) 'Rasprava Antuna Gospodnetića De radiis visus et lucis i njen značaj u istoriji optike', *Nauka i priroda*, 7 (1), pp. 37–43.

Stipanić, E. (1976) 'Matematika u Dominisovom djelu »De radiis visus«', in Ž. Dadić (ed.) *Zbornik radova o Marku Antunu Dominisu i znanstvenoj prošlosti Raba*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, pp. 13–22.

Supek, I. (1967) 'Marko Antonije de Dominis – poruka mira', *Encyclopaedia moderna*, 5–6, pp. 111–118.

Sweet, J. (1617) *Monsigr. fate voi. Or, A discouery of the Dalmatian apostata, M. Antonius de Dominis, and his bookes. By C. A. [i.e. John Sweet] to his friend P. R.* Saint Omer: English College Press.

Torbar, J. (1878) 'Ob optici Markantuna de Dominisa', *Rad JAZU*, 43, pp. 196–219.

Trogrlić, M. (2006) 'Odnosi splitskog kaptola s Markom Antunom de Dominisom', in V. Tudjina (ed.) *Marko Antun de Dominis – splitski nadbiskup, teolog i fizičar: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 16. do 18. rujna 2002. godine u Splitu*. Split: Književni krug, pp. 105–117.

Tudjina-Gamulin, V. (1987) 'Marko Antonije de Dominis — hereza kao alternativno mišljenje', in A. Mohorovičić (ed.) *Rapski zbornik: zbornik radova sa Znanstvenog skupa o otoku Rabu, održanog od 25. do 27. listopada 1984. godine*. Zagreb: JAZU, pp. 369–370.

Tudjina-Gamulin, V. (1993) 'Senjska biskupija i Marko Antonije de Dominis — prema dokumentu iz 1600', in *Senjski zbornik*, 20(Senj 1993), pp. 119–126.

Tudjina, V. (2006) 'Dominis u Engleskoj', in V. Tudjina (ed.) *Marko Antun de Dominis – splitski nadbiskup, teolog i fizičar: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 16. do 18. rujna 2002. godine u Splitu*. Split: Književni krug, pp. 135–142.

Tudjina, V. (2002) 'Dominis u pismima suvremenika Fulgentia Micantia u prijevodu Thomasa Hobbesa', u *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Vol. 20, pp. 165–182.

Turčinović, J. (1967) 'Markantun de Dominis iz teološke perspektive', *Encyclopaedia moderna*, 5–6, pp. 119–123.

Zenko, F. (1976) 'Marko Antun Dominis u svjetlu sukoba metoda u renesansnoj »novoj« filozofiji prirode', in Ž. Dadić (ed.) *Zbornik radova o Marku Antunu Dominisu i znanstvenoj prošlosti Raba*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, pp. 73–84.

Zenko, F. (1976) 'Prirodnoznanstvena istraživanja Marka Antuna Dominisa u svjetlu gnoseologijsko-metodologijskog problema u postrenesansnoj »novojoj« filozofiji prirode', *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 2 (3/4), pp. 15–28.

Zenko, F. (1987) 'Filozofijsko-politički element u Dominisovu djelu *De republica ecclesiastica*', in A. Mohorovičić (ed.) *Rapski zbornik: zbornik radova sa Znanstvenog skupa o otoku Rabu, održanog od 25. do 27. listopada 1984. godine*. Zagreb: JAZU, pp. 371–375.

Ziggelaar, A. (1979) 'Die Erklärung des Regenbogens durch Marcantonio de Dominis, 1611. Zum Optikunterricht am Ende des 16. Jahrhunderts', *Centaurus*, 23 (1), pp. 21–50.

MARKO ANTUN DE DOMONIS – CROATIANGALILEO GALILEI A VISIONARY'S PERSPECTIVE

Summary: Marko Antun de Dominis (Marco Antonio de Dominis), (Rab, 1560 – Rome, 8 September 1624), world-renowned Croatian theologian, philosopher, dean of Windsor, bishop of Senj, archbishop of Split, primate of Dalmatia and Croatia, was particularly interested in physics. With Galileo Galilei, he shared an interest in some of the most current areas of contemporary physics (natural philosophy): the laws of optics, the theory of binoculars, the problem of sea tides, the question of the shape of the earth and the problem of determining geographical coordinates. He was active during the transition from the 16th to the 17th century, at a time when epoch-making changes were taking place in science and the philosophy of science, and in contrast to the traditional Aristotelian approach to the study of nature, a new approach was being introduced with the application of mathematical methods, an axiomatic deductive system, experiments and observations. Experimentally and theoretically, de Dominis was involved in the research of lenses and their systems. He combined his practical and theoretical research in his physics debut *De radiis visus et lucis in vitris perspectivis et iride* (Discourse on rays of sight and light in lenses and rainbow), published in Venice in 1611 by the printer Tommaso Baglioni. In the final redaction of his work, de Dominis also added two chapters on a new instrument - the telescope, which soon made great astronomical discoveries possible. De Dominis' work has a special value for the history of physics because it is the first work that gives the theory of binoculars, and it was created at the dawn of a new era of optical and astronomical research, when precisely thanks to the use of binoculars in astronomy, the revolutionary superiority of the Copernican system over the geocentric system finally comes. Therefore, it should be pointed out that the credit for the first work that fully interprets the theory of binoculars belongs to de Dominis, and not to Galileo Galilei, as is commonly thought. Even Isaac Newton mentions de Dominis with great praise in his famous work *Optics* (first edition London, 1704), citing him alongside the greatest names of science of the 17th century: Descartes, Huygens, Hook, Roemer, Grimaldi, Bartolinus and Boyle. Dedicated to the most topical themes of the period, de Dominis' work had a rich and diverse reception during the 17th, 18th and 19th centuries, and it also experienced different judgments. Therefore, the purpose of this paper is to consider de Dominis' scientific work, methodological peculiarities, originality and achievements, especially in comparison with Galileo's approach and contributions to the understanding of the new instrument as well as other contemporaries, in order to determine and evaluate more closely the significance of de Dominis' work in that area. In addition, in order to more fully present and interpret de Dominis' entire legacy, of which his scientific work is only one part, the aim of this work is to review and present de Dominis' roots, role models, key stages of life and ideas that motivated him, inspired him and were relevant for his scientific and spiritual formation, thus determining the areas and scope of his activity - without which it is not even possible to fully understand his intellectual profile and especially his scientific work, which he ultimately put in the background, subordinating it to his theological and public work. He could not agree with the fact that in principle one must remain silent about every, even unjustified, decision of the church authority.

Living for decades in the immediate vicinity of fierce war conflicts with the Ottomans, in an era when the whole of Europe was at war and religiously and politically disunited, de Dominis, despite his high achievements in science, gave priority to theological work, considering faith and spiritual reform as the basis for the survival of the then threatened Christian world. He considered the reform his priority and life's mission. In the context of the totality of the contemporary problems of his era, he thoroughly researched the existing doctrinal formulations on the sources of theology, in order to find a more complete and creative theological response to his time, considering that in this way he preserves the faith, draws inspiration from it and transfers it refreshed to the new time, and to the Church as a community of faith opens up new historical perspectives.

Just as he questioned the laws of nature and contributed to the creation of a new science with a modern approach and methods, he also questioned the historical role of the Church, and his Catholic theology is focused on the current problems of his time. It is aimed much more at solving the problems of its epoch and the reality from which the Church as a community lives, than at the interpretation of an abstract formula of faith.

First, it is aimed at a theologically based and historically perspective defense of the autonomy of the state and politics on an extra-ecclesiastical level. It advocates for the separation of the power of the profane world of the state from the Church, for enabling the dynamic reciprocity of mutual autonomy, the autonomy of specific areas of the spiritual and worldly. Secondly, for him, overcoming the problem did not end with preserving doctrinal and ecclesial integrity, but opening new perspectives and beyond that finding ways and solutions so that, on the one hand, Catholics and all religious groups that emerged from the Reformation doctrinally and ecclesiastically integrate into one community of faith and life, at the same time respecting authentic and permissible differences. In other words, de Dominis aspires to overcome the apologetic-polemistic, essentially formal-deductive, verbal and static orientation of the main stream of Catholic theology in the formal-theological sense and to replace it with a research and creative orientation, which is then necessarily critical, as is modern science.

Through these considerations, this paper presents a complete portrait of Marco Antun de Dominis, one of the greatest erudites and thinkers of his era, a reformer and peacemaker, who, with the power of his intellect, achievements and freedom of thought, can undeniably, like Galileo Galilei, be considered a builder of the new age and a metaphor for freedom of thought in relation to traditional authorities, which has not been emphasized enough so far.

Keywords: Marko Antun de Dominis, Galileo Galilei, reformer, freedom of thought, theology, method problem, mathematics, experiment, binoculars, optics.

Marijana Borić